

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
Національний авіаційний університет

Г. Г. Єнчева

ОСНОВИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ  
Конспект лекцій

Київ 2016

## **ЗМІСТ**

<b>ТЕМА 1. Специфіка науково-дослідницької діяльності.....</b>	<b>5</b>
1.1. Предмет і сутність науки як сфери людської діяльності.....	5
1.2. Структурні елементи науки. Класифікація наук.....	8
<b>ТЕМА 2. Напрями досліджень у лінгвістиці.....</b>	<b>11</b>
2.1. Історія лінгвістичних досліджень.....	12
2.2. Філософсько-методологічне підґрунтя лінгвістичних досліджень.....	17
2.3. Основні напрями досліджень у сучасній лінгвістиці: предметна царина та термінологічний апарат.....	22
<b>ТЕМА 3. Загальна методологія наукової творчості.....</b>	<b>34</b>
3.1. Поняття методології та методики наукових досліджень.....	34
3.2. Методи дослідження як предмет методології.....	37
<b>ТЕМА 4. Методологічне підґрунтя лінгвістичного аналізу.....</b>	<b>40</b>
4.1. Загальнонаукові методи дослідження.....	40
4.2. Основні методи лінгвістичного аналізу.....	42
<b>ТЕМА 5. Технологія та організація наукової діяльності.....</b>	<b>50</b>
5.1. Організація творчої діяльності дослідника.....	50
5.2. Технологія наукової діяльності.....	52
<b>ТЕМА 6. Пошук, накопичення та обробка наукової інформації.....</b>	<b>55</b>
6.1. Підсистема інформації про об'єкт дослідження.....	55
6.2. Пошук вторинної документної інформації з теми.....	57
6.3. Аналіз наукової літератури з теми.....	59
<b>ТЕМА 7. Методика підготовки курсових та дипломних та робіт.....</b>	<b>63</b>
7.1. Загальна характеристика видів кваліфікаційних робіт.....	63
7.2. Послідовність виконання курсової (дипломної роботи).....	65
<b>ТЕМА 8. Форми впровадження результатів наукового дослідження.....</b>	<b>75</b>
8.1. Наукова публікація: поняття, функції, основні види.....	75
8.2. Наукова монографія, наукова стаття, тези.....	77
8.3. Методика підготовки та оформлення публікації.....	81
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>83</b>
<b>ДОДАТОК.....</b>	<b>84</b>

## ВСТУП

Метою вивчення дисципліни «Основи наукової діяльності» є підготовка студентів до проведення наукових досліджень у царині лінгвістики, вироблення в них умінь і навичок добирати матеріал, обробляти його, доходити висновків і подавати їх у такій формі, що є прийнятною в науці, зрозумілою для вітчизняних науковців. Лекційний курс розширює кругозір студентів, розвиває інтерес до наукового пошуку, підвищує рівень розвитку культури розумової праці студентів, спонукає їх до використання словників, довідкової літератури академічного характеру, навчальних посібників, сучасних філологічних часописів та наукових розвідок.

Знання методології, теорії, техніки, методів і організації науково-дослідної діяльності допоможе молодим ученим швидко включитися у професійну діяльність, утілювати наукові знання у практичну площину, сприятиме розвитку раціонального творчого мислення.

Отже, широке залучення студентів до науково-дослідної роботи, збагачення їхніх знань новими науковими даними, розвиток здібностей до творчого мислення, наукового аналізу явищ, процесів є принципово важливим. Вивчивши курс «Основи наукової діяльності», студенти отримають інформацію про науку, її роль у розвитку природи, суспільства, набудуть навички і вміння проведення досліджень, роботи з літературними джерелами, відбору й аналізу інформації, формулювання цілей і завдань дослідження, узагальнення наукової інформації, написання курсових, дипломних і магістерських робіт, статей та робити певні висновки і рекомендації. Знання та вміння, набуті під час вивчення цієї навчальної дисципліни, будуть використані для опанування переважної більшості дисциплін професійної та практичної підготовки фахівця.

# 1. СПЕЦИФІКА НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

## 1.1. Предмет і сутність науки як сфери людської діяльності

Наука є найважливішим щаблем розумового розвитку людини, вершинним і наймогутнішим досягненням людської культури. Наука виникла в момент усвідомлення незнання, що викликало об'єктивну необхідність здобуття знання.

Виникнення науки в Європі сягає VI-Vст. до н.е. Давньогрецькі мислителі Платон, Сократ, Аристотель, роздумуючи над явищами природи, висунули діалектичну природу мислення: вивчали принципи побудови суджень, правила умовиводів, питання термінології. У XVI-XVII ст. Ф. Бекон та Г. Галілей обґрунтували, що наукове пізнання базується на планомірному експерименті.

Для пояснення і передбачення подій, для планування і реалізації одержання нових знань людині потрібне знання.

Процес руху людської думки від незнання до знання називається **пізнанням**, в основі якого лежить відображення і відтворення об'єктивної дійсності в свідомості людини у процесі її суспільної, виробничої та наукової діяльності, що називається **практикою**.

Процес пізнання як основа будь-якого НД є складним діалектичним процесом поступового відтворення у свідомості людини суті процесів і явищ навколишнього середовища. У процесі пізнання людина освоює світ, перетворює його для поліпшення умов свого життя.

**Наукове пізнання** – це дослідження, яке характерне своїми особливими цілями, завданнями, методами набуття і перевірки нових знань з метою оволодіти силами природи, пізнати закони розвитку суспільства і поставити їх на службу, впливати на хід історичних подій.

**Теорія пізнання** є вченням про закономірності процесу пізнання навколишнього світу, методи і форми цього процесу, про істину, критерії і умови її доведення.

Поняття науки ґрунтується на її **змісті і функціях** у суспільстві.  
**Змістом науки є такі положення:**

- **теорія** як система знань, що є формою суспільної свідомості та досягнень інтелекту людей;

- **суспільна роль** у практичному використанні рекомендацій для виробництва благ, які є життєвою потребою людей.

Наука – це сфера безперервного розвитку людської діяльності, основною ознакою і головною функцією якої є відкриття, вивчення й

теоретична систематизація об'єктивних законів про об'єктивну дійсність з метою їх практичного застосування. Наука має велике значення в розвитку людського суспільства. Вона проникає як у матеріальні, так і в духовні сфери діяльності людини.

У літературі є декілька тлумачень поняття «наука». Одні вчені визначають науку як суму знань, досягнутих людством, інші – як вид людської діяльності, спрямованої на розширення пізнання людиною законів природи і розвитку суспільства. Але найбільш загальним визначенням можна вважати таке: **наука** – сфера людської діяльності, функції якої – розробка і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність. Безпосередня **мета науки** – опис, пояснення і передбачення процесів, явищ дійсності, які є предметом її вивчення на основі відкриття наукою законів.

Науку можна розглядати в різних вимірах:

- як специфічну форму суспільної свідомості;
- як процес пізнання закономірностей об'єктивного світу;
- як певний вид суспільного поділу праці;
- як важливий чинник суспільного розвитку і як процес виробництва нових знань і їх використання.

Отже, **наука – це динамічний розвиток системи знань про об'єктивні закони природи, суспільства і мислення, отримані і перетворені у безпосередню продуктивну силу суспільства в результаті спеціальної діяльності людей.**

Наука в сучасних умовах виконує такі конкретні **функції**:

- **пізнавальну** – задоволення потреб людей у пізнанні законів природи, суспільства і мислення;
- **культурно-виховну** – розвиток культури, гуманізація виховання і формування інтелекту людини;
- **практично-діючу** – удосконалення виробництва і систем суспільних відносин.

Сукупність окремих, конкретних функцій науки формують **основну її функцію** – розвиток системи знань, які сприяють створенню раціональних суспільних відносин і використанню продуктивних сил в інтересах усіх членів суспільства.

**Предметом науки** є пов'язані між собою форми розвитку матерії або особливості їх відображення у свідомості людини. Матеріальні об'єкти природи визначають існування багатьох галузей знань, які об'єднуються у три великі групи наук:

- природничі (математика, фізика, біологія, хімія та ін.);
- суспільні (історичні, філологічні, економічні та ін.);
- науки про мислення (логіка, філософія, психологія та ін.).

Наука передбачає створення єдиної, логічно чіткої системи знань про той чи інший бік навколишнього світу, зведений в одну систему.

**Основною ознакою і головною функцією науки** є пізнання об'єктивного світу. Наука створена для безпосереднього виявлення суттєвих ознак усіх явищ природи, суспільства і мислення.

**Мета науки** – пізнання законів розвитку природи і суспільства, їх вплив на природу на базі використання знань з метою отримання корисних для суспільства результатів. Поки відповідні закони не відкриті, людина може тільки описувати явища, збирати, систематизувати факти, але вона нічого не може пояснити і передбачити.

Перед наукою ставляться такі **завдання**:

- збір і узагальнення фактів (констатація);
- пояснення зовнішніх взаємозв'язків і протиріч;
- прогнозування процесів і явищ;
- установлення можливих форм і напрямів практичного використання здобутих знань.

Наука як специфічна діяльність характеризується такими **ознаками**:

- наявністю систематизованих знань (наукових ідей, теорій, концепцій, законів, закономірностей, принципів, гіпотез, понять);
- наявністю наукової проблеми, об'єкта й предмета дослідження;
- практичною значущістю як явища (процесу), що визначається, так і знань про нього.

**Активний пошуковий характер** – важлива ознака науки. Її **призначення** – постійний розвиток, дослідження, знаходження нових рішень і результатів з метою виявлення раціональних шляхів вирішення практичних завдань. У ХХІ ст., як вважають дослідники, наука має розв'язати **завдання**:

- проблему ризиків і використання нових технологій;
- проблему альтернативної історії і стратегічного планування;
- проблему людини та її еволюції.

Звичайно, є й інші важливі питання, на які наука покликана дати відповіді. Отже, *наука це – динамічна система знань про об'єктивні закони природи, суспільства, мислення, які розкривають явища в суспільстві і природі з метою їх використання у практичній діяльності людей.*

## 1.2. Структурні елементи науки. Класифікація наук

Наука як система знань має специфічну структуру, яка включає низку елементів: наукова ідея, наукова концепція, закон, судження, факти, парадокси, категорії тощо.

Головним складовим елементом науки, її системоутворюючою ланкою є наукові закони.

**Закон** – необхідне, суттєве, стале співвідношення, що повторюються між окремими явищами.

**Наукова ідея** як складовий елемент науки – інтуїтивне пояснення явищ без проміжної аргументації, без осмислення сукупності зв'язків, на основі яких робляться висновки. Вона ґрунтується на вже існуючих знаннях, але виявляє непомічені закономірності. Наука виділяє два види ідей: конструктивні деструктивні, тобто ті, які мають чи не мають значущості для науки і практики.

**Наукова концепція** – система поглядів, теоретичних положень, основних тверджень щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною ідеєю.

Розвиток науки починається від збору фактів, їх вивчення і систематизації, узагальнення і розкриття окремих закономірностей до логічної, зв'язаної, чіткої системи наукових знань, яка дозволяє пояснити вже відомі факти і передбачити нові.

**Науковий факт** – подія чи явище, що є основою для висновку або підтвердження. Він є елементом, який у сукупності з іншими становить *основу наукового знання*, відбиває об'єктивні властивості явищ та процесів. На основі наукових фактів вивчаються закономірності явищ, будуються теорії і виводяться закони.

**Поняття** – це думка, що узагальнює та виокремлює предмети, явища за певними ознаками, відображає суттєві його якості (загальні, одиничні, конкретні, абстрактні, відносні, абсолютні тощо).

Якщо поняття увійшло до наукового обігу, його визначають одним словом або використовують сукупність слів – термінів. Сукупність основних понять називають *понятійним апаратом науки*.

Найпоширеніші поняття називають категоріями.

**Категорії** – загальні та фундаментальні поняття, що відображають найбільш суттєві, загальні якості явищ дійсності.

Важливе місце в науці займають *принципи* (лат. *principium*) вихідні положення будь-якої теорії, учення, науки або світогляду; абстрактні визначення ідеї, що виникли в результаті суб'єктивного осягнення досвіду людства.

Принципи можуть виступати у формі *постулатів* (лат. твердження (судження), що приймаються науковою теорією як істинні, хоч правильність їх не доведена.

*Наукознавство* – це наука, яка вивчає закономірності розвитку науки, структуру і динаміку наукового знання та наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами та сферами матеріального та духовного життя суспільства.

Наукознавство не є комплексом окремих дисциплін і навіть не синтезом знань різних аспектів науки, це цілісна наука, що вивчає взаємодію різних елементів, які визначають розвиток науки як історично змінюваної цілісності, або системи.

Одним з основних завдань наукознавства є розробка *класифікації наук*, яка визначає місце кожної науки в загальній системі наукових знань і взаємозв'язок усіх наук.

*Метою класифікації наук* є розкриття взаємного зв'язку між науками на основі певних принципів і відображення цих зв'язків у вигляді логічно аргументованого розміщення, групування сукупності наук в єдину систему знань і графічного відображення структури взаємозв'язку між ними в різній формі, зокрема, у вигляді таблиць.

Класифікація наук має велике наукове значення. Спираючись на предметні і методичні зв'язки наукових дисциплін та їх груп, класифікація сприяє спрямованому руху науки від емпіричного нагромадження знань до рівня теоретичного синтезу, системного підходу до наукових проблем.

За характером спрямованості та безпосереднього зв'язку до практики науки поділяють на фундаментальні й прикладні. Завданням *фундаментальних наук* є пізнання законів, що управляють поведінкою і взаємодією базисних структур природи і суспільства. Безпосередня мета *прикладних наук* полягає в застосуванні результатів фундаментальних наук при вирішенні пізнавальних і соціально-практичних проблем.



## Класифікація наук в Україні

Загальна класифікація наук	Класифікація філологічних наук
01. Фізико-математичні науки	<b>10.01.00 Літературознавство</b>
02. Хімічні науки	10.01.01 Українська література
03. Біологічні науки\	10.01.02 Російська література
04. Геологічні науки	10.01.03 Література слов'янських народів
05. Технічні науки	10.01.04 Література зарубіжних країн
06. Сільськогосподарські науки	10.01.05 Порівняльне літературознавство
07. Історичні науки	10.01.06 Теорія літератури
08. Економічні науки	10.01.07 Фольклористика
09. Філософські науки	10.01.09 Літературне джерелознавство
10. Філологічні науки	10.01.10 Кримськотатарська література
11. Географічні науки	<b>10.02.00. Мовознавство</b>
12. Юридичні науки	10.02.01 Українська мова
13. Педагогічні науки	10.02.02 Російська мова
14. Медичні науки	10.02.03 Слов'янські мови
15. Фармацевтичні науки	10.02.04 Германські мови
16. Ветеринарні науки	10.02.05 Романські мови
17. Мистецтвознавство	10.02.06 Балтійські мови
18. Архітектура	10.02.07 Індіоіранські мови
19. Психологічні науки	10.02.08 Тюркські мови
20. Військові науки	10.02.09 Фінно-угорські мови
21. Національна безпека	10.02.10 Іберійсько-кавказькі мови
22. Соціологічні науки	10.02.11 Монгольські мови
23. Політичні науки	10.02.12 Семітські мови
24. Фізичне виховання та спорт	10.02.13 Мови народів Азії, Африки
25. Державне управління	10.02.14 Класичні мови.
	10.02.15 Загальне мовознавство
	10.02.16 Перекладознавство
	10.02.17 Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство
	10.02.21 Структурна, прикладна та математична лінгвістика

### Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть функції науки? Дайте визначення змісту науки.
2. Яка з них, на Вашу думку, є головною?
3. Що є об'єктом науки?
4. У чому полягає зміст таких понять: науковий закон, науковий факт, категорія, принцип, постулат, правило, теорія?
5. Наведіть чинну в Україні класифікацію наук.

## 2. НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ У ЛІНГВІСТИЦІ

### 2.1. Історія лінгвістичних досліджень

Мовознавство, або лінгвістика (від лат. *lingua* – мова) – це наука про мову як суспільне явище, що слугує засобом спілкування людей, знаряддям творення й вираження думок, тобто як явище загальнолюдське. Мовознавство – це наукова дисципліна, що займається дослідженням природи мови, її структури, функціонування та розвитку. Предметом мовознавства є мова у всіх формах її прояву.

Високого розвитку досягло мовознавство у Стародавній Індії, що пов'язувалось з необхідністю зберегти священні (сакральні) тексти, які були написані на санскриті і передавалися усно, щоб не допустити їхнього хибного запису. Грамматика Паніні (V ст. до н.е.), праці Чандри (V ст.) і Джайнендри (VII ст.) – найважливіші з граматик, які описують санскрит. Грамматика Паніні є найбільш повним і водночас дуже стислим описом мовної системи переважно на фонологічному і граматичному рівнях. Вона являє собою значно формалізовану систему-програму, яка складається приблизно з чотирьох тисяч правил (правило – *sutra*). Грамматика Паніні записана у формі поезії – 8 томів. Автор робить багато посилань на інших дослідників мови, роботи яких не збереглися. Одним з найголовніших досягнень давньоіндійської граматичної теорії було дослідження морфологічної будови слова – виділення у слові кореня, суфікса, основи. Мова санскриту відрізнялася великою кількістю флексій. До граматики Паніні дописувалась у різні часи так звана коментаторська література, серед якої найбільш відомими є такі праці: «Доповнення» Катьяяни (*Varttika*) – III ст. до н.е., – «Великий коментарій» Патанджали (*Mahabhasya*) – II ст. до н.е., «Бенареський» Вамани і Джаядити (*Касіка*) – VII ст., «Огляд» Нагеші (*Udypita*) – XVIII ст. Основні завдання цих творів – тлумачити сутри (правила), без чого граматику важко зрозуміти, пояснювати її на прикладах, а також роз'яснювати деякі протиріччя.

Окрім цього у таких коментарях розглядаються і деякі загальнолінгвістичні проблеми, як, наприклад, типи значення слова, природа «означає мого», дається класифікація слів за частинами мови: ім'я, дієслово, префікс-прийменник, частка. Окрім граматик індійська мовознавча традиція представлена також словниками і навчальними посібниками.

Давні словники охоплюють від 7 до 14 тис. слів двох груп:

1) власні назви (богів, героїв епосу, топоніми та ін.) і загальні назви та прикметники, тобто основний лексичний фонд імен;

2) повний список прислівників і службових слів і їх тлумачення. Найбільш відомий із словників – «Навчання іменам і граматичному роду» Амарасинхи (V ст. до н.е.) поділяється на 3 книги: перші дві – перелік синонімів, упорядкованих відповідно до традиційної ієрархічної картини світу, а третя книга включає 6 розділів: прикметники, що вживаються з іменниками, назвами істот; прикметники, що вживаються з назвами неістот; загальні поняття; багатозначні слова і омоніми; слова, які не змінюються; правила позначення роду для деяких розділів похідних імен.

Індійська мовознавча традиція мала вирішальний вплив на формування багатьох мовознавчих традицій Азії.

Найстарішою галуззю мовознавства у Китаї було тлумачення слів. Перший тлумачний словник «Ер'я» упорядковувався кількома поколіннями вчених III-II ст. до н.е. Перед початком нашої ери з'явився «Фань Янь» («Місцеві слова») – словник діалектних слів, автором якого вважають Янь Сюна. Найважливіший третій словник «Шо вень» («Тлумачення письмен») Сюй Шеня (121 р. н.е.) включав усі відомі автору ієрогліфи, близько 10 тис. і вважається першим у світі повним тлумачним словником у світі. Окрім значення ієрогліфів, у ньому пояснюється його структура і походження. Прийнята Сюй Шеном класифікація ієрогліфів склалася не пізніше I ст. і проіснувала до цього часу.

У подальшому основним напрямом у китайському мовознавстві стала фонетика. Набагато менше розвивалася граматики, що пов'язувалось з ізолюючим характером китайської мови (наявністю значної кількості «повних» та «пустих» слів). Перша китайська граматики Ма Цзяньчжуна вийшла лише у 1898 р. Проте китайська традиція мала вплив на розвиток мовознавства у сусідніх країнах – Кореї, Японії, В'єтнаму.

Європейська лінгвістична традиція має давньогрецькі корені. Давньогрецькі дослідження мови, на відміну від Індії, мали свій формальний апарат і власні методи дослідження, яке довгий час відбувалося в лоні філософії. Мовознавство було частиною філософії. На перший план висувалося вивчення мови як засобу пізнання. Античних Ечених цікавила, з одного боку, природа мови

(зв'язок між «іменем» і «рiччю»), походження мови, а з iншого боку, вони, як i певною мiрою iндiйськi та китайськi мовознавцi, займались вивченням письмових знакiв з метою навчання читання i письму (мистецтво граматики).

Стоїки створили цiлiсну систему про слово в його широкому розумiннi, а саме: про єднiсть мовлення i розуму (тобто думки), про слово як логос. Їхнє вчення про мову спирається на загальну фiлософську концепцiю. Вони дослiджували проблему загальної фiлософiї мови, її граматичної будови, розробляли принципи опису мови. Стоїки видiляли 5 частин мови: власнi назви, загальнi назви, дiєслова, сполучники i члени.

Олександрiйська школа заклала традицiю дослiдження мови, яка склалася в одному з культурних центрiв античностi, столицi еллiнiстичного Єгипту – Олександрiї в кiнцi IV ст. до н.е. Перiод розквiту цiєї школи припав на II ст. до н.е. – II ст. н.е. Її представниками є Зенодот iз Ефеса, Ликофрон, Олександр Етолiйський, Аристофан Вiзантiйський, Дионiсiй Фракiйський, Харет, Диметрiй Хлор, Дионiсiй Талiкарнаський, Дiдiм та iн. У традицiях Олександрiйської школи формувалась фiлологiя i граматики як її галузь. В Олександрiї було створено так званий Мусейон (за аналогiєю з платонiвською академiєю i аристотелiвським Лiкеєм). Основну увагу придiляли не фiлософським проблемам мови, а розробцi вчення про мовнi форми й їхнє вживання. Граматику було видiлено в особливу галузь дослiдження; з'явилися також прообрази сучасної фонетики, морфологiї, синтаксису, лексикологiї, стилiстики, текстологiї, вчення про частини мови й їхнi граматичнi категорiї. Сучасна граматична термiнологiя певною мiрою походить звiдти. У системi наук, яку запропонував Аристотель, мова стала предметом вивчення логiки («дiалектики»), граматики та риторики.

Аристотель у будь-якому словесному видi видiляв такi частини: елемент, склад, сполучник, iм'я, дiєслово, член, вiдmiнок, речення i визначив їх основою граматичного вивчення мови.

Имена i дiєслова вiн розмежовував передусiм як суб'єкт i предикат судження. Вагомий внесок у розвиток мовознавства зробили стоїки – представникистої – фiлософської школи еллiнiзму, однiєї з вiдомих лiнгвiстичних шкiл. Вважають, що заснував її Зенон iз Кiтiона на Кипрi (приблизно 336-264 рр. до н.е.). Окрiм Зенона корифеями Стої у царинi дослiдження мови були Хрисипп i Дiюген Вавiлонський.

Справжнім основоположником античної лінгвістичної традиції вважають Аристотеля. Його трактати «Категорії», «Аналітики 1 і 2», «Поетика», «Риторика» включають логічні і граматичні принципи підходу до вивчення мови, які пізніше були розвинені європейською наукою. Античну мовознавчу традицію продовжили філософські школи епохи Еллінізму в III–I ст. до н. е. Із середини II ст. до н. е. починається інтенсивне вивчення мови і літератури, поетики і риторики. Найбільш відомими представниками давньоримської філології були Варрон, автор численних трактатів про мову, Марк Тулій Цицерон, Гай Юлій Цезар, трактат якого «Про аналогію» (54 р. до н. е.) є спробою розробити принципи граматичного опису і нормування мови і, одночасно, свідченням актуальності проблем правильності латинської мови і державного статусу мови. У IV ст. створено «Граматичне керівництво» Елія Донато, яке більше тисячі років було основним підручником латинської мови в Європі. Отже, ім'я Елія Донато (Донатоса) стало синонімом слова «граматика» у європейській традиції. Після падіння Риму в 476 р. мовознавство ще продовжує розвиватися у греко-латинських мовах, наприклад у Константинополі. На початку VI ст. тут створено одну з найбільш вагомих із тих, що дійшли до нас, граматик давнього світу — латинський «Курс граматики» Прісціана з 18 книг.

Антична мовознавча традиція сформувалася на матеріалі опису двох мов – грецької і латинської, але орієнтація на дослідження реалізації у мові логічних категорій надала їй потенційно універсальний характер. Створений у її межах концептуальний устрій і понятійний апарат використовують як для опису різних мов, так і для опису найбільш загальних рис мови як особливого явища. Грецька філософія мовознавства була атомістичною. Вона ґрунтувалася на вивченні окремого слова, а в індійському мовознавстві цілісне речення розкладалося на елементи лише при граматичному описі.

Мовознавство епохи Середньовіччя у Європі продовжувало античні традиції. Європейська мовознавча традиція розвивалась на основі так званої Тритії: латинських граматик, риторик (які включали поетики), а також логічного вчення («Діалектик»). Ця система формувалася переважно у VI ст. Вважають, що канонізація античних знань була вперше проведена Кампанеллою і Боецієм. У той час канонізували граматики Елія Донато і Прісціана, найбільш важливі латинські риторики, поетики і логічні трактати. Боецій

переклав на латину основні тексти Аристотеля. Його сучасник Коссіодор уклав енциклопедичну компіляцію латинських праць з так званих «словесних мистецтв», до яких він відніс граматику, риторику з поетикою і логікою.

Греко-візантійське мовознавство характеризується: 1) власною писемністю, яка відрізняється від грецької і латинської; 2) ранніми перекладами (з V ст.) книг священного писання і створенням канонічних мов на народній основі (старослов'янська мова); 3) більш слабким розвитком діалектної логіки і загальної методології науки. Тенденції до синтезу західної і східноєвропейської традиції намітилися в XVI-XVII ст. і значно посилювалися в епоху Просвітництва.

В епоху Середньовіччя висловлюються думки про спорідненість давньоєврейської мови з арабськими. Вчені пізнього Середньовіччя і Відродження (Данте, Скалигер) висловлювалися про спорідненість мов усередині мовних сімей Європи. Однак як наукова дисципліна порівняльно-історичне мовознавство виникло лише у XIX ст.

Німецький вчений Г. Лейбніц досліджував мову у співставленні з іншими знаковими системами (чим займається у наш час наука семіотика). Г. Лейбніц був одним з ініціаторів проведення широких порівняльних досліджень різних мов, які проводилися у XVIII ст.

Порівняльне мовознавство виникло на початку XIX ст. (роботи Ф. Бокка, Р.К. Раска, Я. Грімма, О.Х. Востокова та ін.).

У. Шлейхер розглядав розвиток мови з пошляду біологічних ідей Ч.Дарвіна і близько підійшов до зіставлення біологічної еволюції і передачі мовної інформації в часі. Він запропонував модель послідовного поділу індоєвропейської прамови, хоча пізніше в ній було знайдено багато недоліків.

У кінці XIX ст. популярності набув так званий молодогораматизм – напрям у європейському мовознавстві, який виник у Німеччині в 70-х рр. XIX ст.

Молодогораматика заперечила вчення В. фон Гумбольдта про внутрішню форму мови, обумовлену національним духом народу, вчення А. Шлейхера про мову як природний організм і звернулися до дослідження мовних явищ на основі безпосереднього спостереження й індуктивного методу.

Молодогораматизм відрізнявся поглядом на мову як на індивідуально-психологічне явище, яке виражається мовними

засобами. Молодограматики виділили фонетику як самостійний розділ мовознавства і підняли етимологію і порівняльно-історичну граматику індоєвропейських мов до рівня точної науки. Їхніми слабкими сторонами є суб'єктивно-психологічне розуміння природи мови і недооцінювання необхідності вивчення зв'язків із суспільством, поверхневий характер історизму.

У роботах Ф. де Соссюра використовувався метод внутрішньої реконструкції, тобто системний аналіз однієї мови, на відміну від зовнішньої реконструкції, яка ґрунтується на порівнянні кількох мов.

На основі передусім порівняльно-історичних зіставлень 70-х рр. XIX ст. Ф. де Соссюр і І.О. Бодуен де Куртене приходять до встановлення принципів дослідження мови (насамперед, її звукового аспекту) як системи. Дослідження вчених Казанської лінгвістичної школи, представниками якої був І.О. Бодуен де Куртене та його учні, заклали основи фонології і морфології.

Незалежно один від одного І.О. Бодуен де Куртене і Ф. де Соссюр прийшли до протиставлення двох аспектів лінгвістичної науки: 1) синхронії як аспекта лінгвістичного дослідження, що передбачає вивчення стану певної мови у даний конкретний невеликий відрізок часу, протягом якого мова начебто не змінюється; 2) діакронії як протилежного синхронії аспекту дослідження, спрямованого на вивчення мови чи її явищ і елементів у процесі їхнього історичного розвитку.

Ф. де Соссюр наполягав на рішучому протиставленні двох аспектів лінгвістичної науки і при цьому надавав перевагу синхронії.

Ф. де Соссюр і Ч. Пірс незалежно один від одного визначили місце мови серед інших систем знаків і місце мовознавства серед семіотичних дисциплін. Ф. де Соссюр сформулював, що лінгвістика є лише частиною загальної науки «семіотики» як науки про різні знакові системи, що використовуються у людському суспільстві для передачі інформації.

Учення Ф. де Соссюра про мовну систему знаків стало основою структурної лінгвістики, яка сформувалася у II чверті XX ст. Принципи структурної лінгвістики були розроблені вченими празької лінгвістичної школи (М.С. Трубецької, Р.О. Якобсон, В. Матезиус та ін.). Вони доповнили традиційну генеалогічну класифікацію мов групуванням мов у мовні союзи.

Найбільш абстрактним напрямом структурної лінгвістики була глосематика (Л. Єльмслев), яка була близькою до математичних

теорій мови. Американська структурна лінгвістика сформувалась під впливом Ф. Боаса, який розробив методи точного опису індіанських мов Північної Америки. Роботи Л. Блумфілда (1887–1949) заклали основу дескриптивної лінгвістики, яка відображала специфіку суспільно-історичних, філософських, мовних умов розвитку науки про мову в США. Це привело до розповсюдження теорії позитивізму, прагматизму та біхейвіоризму, до виникнення традиції вивчення мов корінного населення Північної Америки, а також зробило актуальними практичні проблеми, пов'язані з вивченням різномірних груп емігрантів у США. Яскравим представником дескриптивної лінгвістики був З. Гарріс, який намагався описати мову лише на основі дослідження можливих сполучень мовних елементів один з одним. Інший напрямок стратегії лінгвістики представляли Е. Сепір і К.Л. Пайк, які вивчали мову у більш широкому контексті соціальної психології і теорії людської поведінки.

У 50-60 рр. ХХ ст. виникла генеративна лінгвістика (під впливом ідей Н. Хомського), вона базувалася на описі мови у вигляді формальних моделей певного типу, що привело до створення трансформаційної граматики.

Сучасний етап мовознавства характеризується інтересом до проблем семантики і прагматики, до когнітивної та комунікативної лінгвістики.

### ***2.1. Філософсько-методологічне підґрунтя лінгвістичних досліджень***

Механістична парадигма лінгвістики ґрунтується на **позитивістській філософії (об'єктивізмі/об'єктивному реалізмі)**. Реалізм, беручи свій початок в антропологічній концепції Аристотеля, проектує структурні властивості зовнішньої реальності на структуру мови.

Як джерело значення одиниці мови розглядають *референцію*, яку розуміють як співвіднесеність одиниці мови з об'єктами та явищами немовної реальності. На сьогоднішній день цей підхід є імпліцитною філософсько-методологічною основою переважної більшості лінгвістичних досліджень.

Популярність реалістичної схеми пояснюється її простотою. Інтроспекція вказує індивіду на те, що його/її свідомість відбиває попередню ментальну діяльність. Коли індивід починає звертати



увагу на зміст своїх знань, загальна структура його/її когнітивної системи вже сформована і його/її рефлексія спрямовується на вже сформовані знання, походження та природа яких для нього/неї закриті. Індивід протиставляє себе реальності, яку він пізнає. Звідси дуалістична репрезентація Я та зовнішнього світу, у якій вони мають власний незалежний зміст.

У межах філософії реалізму презентацію дійсності у мові й мовленні пояснюють за допомогою *метафори віддзеркалення*, а у трактуванні власне мови виходять із *метафори мови-інструмента*, тобто набору одиниць різного рівня і правил, якими носії мови користуються в процесі комунікації.

У межах об'єктивізму мовний знак постає як апіорна сутність: *семіозис розгортається від предмета до думки про предмет, а від думки до знака (словоформи), що дозволяє здійснити вказування на предмет думки, репрезентуючи його; знак віддзеркалює властивості предмета.*

Альтернативу об'єктивному реалізму становить **номіналістський підхід**. Епістемологія номіналізму виходить з гіпотези *зумовленості сприйняття індивідом зовнішньої дійсності структурною організацією мовної (концептуальної) системи*. Ця концепція бере свій початок в ідеалізмі Е. Канта, який ставить знання суб'єкта в залежність від роботи органів чуття та властивостей розуму. Іншим джерелом ідеї мовної зумовленості сприйняття світу можна вважати І. Гердера, у працях якого мову визначено не тільки як інструмент, але і як «сховище» і навіть «форму» для думки. «Сховище», тому що досвід і знання попередніх поколінь акумульовано в мові й передано через неї наступному поколінню. «Форма», тому що індивід мислить завдяки мові.

Ці концепції набувають розвитку в працях В. фон Гумбольдта, який розглядає мову не як мертвий продукт, а як творчий процес, не продукт діяльності, а діяльність, а також у роботах О.О. Потебні, І.А. Бодуена де Куртене, Р.О. Якобсона та ін.

У другій половині ХХ ст. номіналістські ідеї набувають потужного розвитку на підрунті постструктуралістської філософії у працях М. Фуко, Ж. Лакана, Ж. Дерріди та ін. Постструктуралістські спроби ревізії традиційних уявлень про структуру мовного знака приводять до деконструкції референційної функції мови: оскільки у постструктуралістів дійсність виступає в

опосередкованій дискурсом форми, фактично в одній площині опиняється як власне «дійсність», так і її «рефлексія». Відношення між означальним і означуваним підмінюють відношенням одних лише означальних, що теоретично відкидає будь-яку можливість зв'язку означального з немовною дійсністю.

Особлива роль належить гіпотезі «лінгвістичної відносності» Сепіра-Ворфа: «Ми класифікуємо природу в тому напрямі, який підказує нам мова. Ми виділяємо у світі явищ ті чи інші категорії та типи зовсім не тому, що вони є самоочевидними, навпаки, світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, організованих нашою підсвідомістю, іншими словами, здебільшого мовною системою, що зберігається в нашій свідомості. Ми класифікуємо світ, організуємо його в поняття й розподіляємо значення саме таким, а не іншим чином, в основному, тому, що ми є учасниками угоди, яка приписує саме таку систематизацію. Ця угода має силу для певної мовної спільноти й закріплюється в системі моделей нашого світу» (*Б. Ворф 1960, с. 164*).

У межах суб'єктивізму знак постає як продукт діяльності свідомості людини: для того, щоб свідомість людини могла відобразити об'єкт матеріального світу як предмет думки (референт), цей об'єкт повинен бути виділеним свідомістю як дискретна сутність: предмет (референт) діє на свідомість, свідомість категоризує цей предмет як значущий фактор середовища, що діє на свідомість і який необхідно враховувати у подальшій взаємодії з середовищем; *знак є продуктом розумової діяльності, функцією якого є трансляція смислу; він відображає не реальні властивості об'єкта, а лише уявлення про цей об'єкт.*

У надрах постструктуралістської філософії починаються пошуки «третього» шляху, який би міг подолати антитетичність філософії реалізму і номіналізму як у відповідях на «вічні» філософські питання, так і у власне їх формулюванні, що згодом призводять до *дискурсивного перевороту* в гуманітарних науках й формуванню нової когнітивно-дискурсивної онтології.

На статус методології дискурсивної онтології претендує **феноменологія**, яка пропонує нове розуміння науковості, що не зводиться до моделі природничих наук. Як і позитивізм чи емпіризм, феноменологія визнає можливість здобуття об'єктивного наукового знання, виносячи за дужки існування зовнішньої об'єктивної

реальності, наданої в досвіді. На відміну від позитивізму чи емпіризму, феноменологія визнає можливість здобуття систематичного, критичного, загального й методичного знання, яке відповідає критеріям науковості, не тільки з емпіричного світу речей, але й з актів свідомості, світу феноменальності.

Сучасна феноменологія спирається на ідеї Е. Гуссерля, що беруть свій початок у працях Г. Гегеля, Дж. Локка, Д. Юма, Дж. Мілля, В. Вундта. У центрі феноменологічної концепції Е. Гуссерля поняття *інтуїції* трактоване як *присутність певного предмета у свідомості*. Ця присутність пов'язана з двома типами інтуїції, так званими модальностями. *Модальності* співвідносяться з різними об'єктами: по-перше, «*реальними*» об'єктами, що існують у межах просторово-часових і каузативних відносин; по-друге, об'єктами *неемпіричної природи*, актами інтуїції, наприклад, концептами, ідеями, образами, уявленнями тощо. Феномени свідомості співвідносяться лише з уявленням про об'єкт, а не з його реальним буттям. За Е. Гуссерлем, сприйняття емпіричного трансцендентального об'єкта – це всього лише один тип присутності. Привілейованого статусу йому надає емпіризм, роблячи його зразком об'єкта пізнання. Феноменологія встановлює примат свідомості як привілейованої сфери буття. Сутність свідомості визначено її *інтенціональністю*, тобто постійною спрямованістю на об'єкт, емпіричний трансцендентальний чи внутрішній, іманентний.

У межах феноменологічного підходу мовну систему слід розглядати як ментальну проекцію, форму присутності єдиного даного в досвіді феномена – мовного матеріалу, реалізованого в мовленнєвій діяльності.

Виділення Ф. де Соссюром системи мови (*langue*) об'єктом лінгвістики змусило мовознавців абстрагуватися від індивіда як носія і творця мови, що призвело до уречевлення, наукової фетишизації мовної системи як деякої абстрактної сутності, формально-логічного аспекту мовленнєвої діяльності, на шкоду іншим аспектам. Водночас, такі властивості мовлення, як акціональність (діяльнісний характер) і контекстуальність роблять його відмінним від мови й мовного матеріалу. Феноменологічний підхід дає змогу зрозуміти, що в природі, у своєму природному стані, мова не існує у вигляді словника й граматики: «... мова як фізичне явище взагалі не існує» (І.А. Бодуен де Куртене, 1963, с. 7).

Отже, вивчення мови передбачає вивчення мовленнєвої діяльності людини. Сутність уявлення про мову як діяльність передає Л.П. Якубинський, зазначаючи, що «мова як різновид людської поведінки... є факт психологічний (біологічний), як прояв людського організму, і факт соціологічний, як такий прояв, який залежить від співжиття цього організму з іншими організмами в умовах взаємодії» (Л.П. Якубинський, 1986, с. 17).

У феноменологічному ракурсі мову не можна розглядати як інструмент, що обслуговує яку-небудь іншу людську діяльність, тому що вона більше не уподібнюється до абстрактного уречевленого конструкту, а, по суті, і є власне діяльністю.

У межах феноменології знак як явна матеріальна сутність спочатку є даним людині як організму через органи чуття, але даний у ролі фізичного компонента середовища, джерелом якого є інший організм (інша людина, насамперед, її свідомість), який може стати, а може і не стати значущим фактором (каузально релевантним) у ситуації взаємодії з ним організму (свідомості). Набуття знаком статусу каузально релевантного фактора (і, відповідно, наділення його значимістю) не змінює його матеріальної природи, але втягує у динамічну систему відносин між двома організмами (свідомостями). Взаємодія між організмами орієнтована на збереження екологічної системи «організм – світ».

З погляду феноменології, класичний семантичний трикутник дає урізану картину, бо не враховує реального положення речей, а саме: не враховує іншого організму як необхідної умови реалізації мовного значення.

Такий підхід дає можливість подолати дихотомію *мова :: мовлення*, дає нове нелінійне уявлення про предмет лінгвістики як мовленнєву діяльність носіїв мови і створює можливість застосування дослідницького апарату лінгвістики до вивчення власне носія мови, відкривши доступ до формування структури людської свідомості, знань, оцінок, поведінкових настанов.

### ***2.3. Основні напрями досліджень у сучасній лінгвістиці: предметна царина та термінологічний апарат***

Стан будь-якої науки у певний період розвитку визначається актуальними на цей час тенденціями наукової думки. Загальні

тенденції у стилі наукового мислення називають парадигмами. Термін *парадигма* (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок) був уведений у науковий обіг Т. Куном і вживався у межах фізики. Ю.С. Степанов адаптував цей термін для мовознавства. Під **парадигмою** він розуміє погляд на мову, пов'язаний з певною філософською течією і певним напрямом у мистецтві.

Кінець ХХ ст. позначився зміною дослідницьких парадигм у гуманітарних науках. Поряд з традиційною механістичною парадигмою в гуманітарних науках взагалі й у лінгвістиці зокрема утверджується дискурсивна парадигма. Зміна парадигм передбачає прийняття принципово нової **онтології**, тобто системи поглядів на об'єкт аналізу.

У **механістичній онтології** об'єктом аналізу лінгвістів є система і структура мови. У **дискурсивній онтології** дослідники виходять із припущення, що система мови не існує у вигляді словника і граматики; вона становить собою мета-конструкт, тобто плід наукового аналізу лінгвіста, який не можна спостерігати у природних умовах. Реально дослідник може спостерігати й досліджувати лише мовленнєву діяльність людини та її продукти – тексти. Відтак, об'єктом аналізу лінгвіста стає *мовленнєва діяльність людини*.

Мовознавчі науки, орієнтовані на вивчення одиниць системи і структури мови різних рівнів, називають **внутрішньою лінгвістикою**. Відповідно, науки, що виходять за межі системи і досліджують мову як діяльність, – **зовнішньою лінгвістикою**.

Для внутрішньої лінгвістики ключовими є поняття «система мови» і «структура мови». **Система мови** – це сукупність одиниць природної мови, пов'язаних між собою відносинами протиставлення (парадигматики).

**Структура мови** – це сукупність одиниць, пов'язаних між собою лінійними відносинами (синтагматики).

Елементарні мовні одиниці формують **рівні мови**, тобто сукупності однопорядкових одиниць й набори правил, що регулюють їх використання й групування у різні класи та підкласи. Традиційно виділяють **фонемний, морфемний, лексичний та синтаксичний** рівні.

Рівні мови формують лише ті одиниці, які здатні вступати в синтагматичні та парадигматичні відносини з одиницями свого рівня й ієрархічні відносини з одиницями іншого рівня.

За Ф. де Соссюром синтагматичні та парадигматичні відносини відповідають двом основним формам розумової діяльності людини (членуванню цілого на частини і групуванню елементів на основі асоціативної схожості) і, відповідно, підлягають або не підлягають безпосередньому спостереженню.

**Синтагматичними** називають відносини між одиницями мови лінійного характеру, що реалізуються в мовленні або його продукті – тексті, й відповідно, відкриті для безпосереднього спостереження.

**Парадигматичними** називають відносини, що є продуктом систематизації одиниць мови у свідомості дослідника/носія мови на підставі асоціативних зв'язків у межах певної метасистеми й відтак не підлягають безпосередньому спостереженню. Сутність парадигматичних відносин полягає у протиставленні й водночас об'єднанні одиниць мови в один клас на підставі відсутності/наявності спільної ознаки.

Парадигматичні й синтагматичні відносини пронизують усі рівні мови. Наприклад, фонема **p** у слові **pet** пов'язана синтагматичними відносинами з фонемами **e** та **t**, утворюючи лінійну послідовність **p – e – t**, й, у той же час, – парадигматичними відносинами з фонемою **b**, оскільки фонема **p :: b**, що обидві належать до класу проривних (зімкнутих, вибухових), протиставлені одна одній за ознакою *дзвінкість/глухість*, й відтак **p** та **b** об'єднані з іншими глухими і дзвінками фонемами у відповідні класи. Морфема-флексія **-s** дієслова **works** пов'язана синтагматичними відносинами з морфемою-коренем **work** (**work – s**) й, водночас, парадигматичними з **нульовою морфемою** (**s :: zero**) в межах опозицій *третья особа :: перша/друга особа* (**he/she/it works :: I work; he/she/it works :: you work**); *однина :: множина* (**he/she/it works :: they work**); морфемою-флексією **-ed** та аналітичною словом-морфемою **will** (**s :: ed; s :: will**) в межах опозицій *теперішній час :: минулий/майбутній час* (**he/she/it works :: he/she/it worked; he/she/it works :: he/she/it will work**); *переривчастою морфемою* **is Ving** (**s :: is ... ing**) в межах опозиції *Non Continuous :: Continuous* (**he/she/it works :: he/she/it is working**); *переривчастою морфемою* **has Ved** в межах опозиції *Non Perfect :: Perfect* (**he/she/it works :: he/she/it has worked**) тощо. Слово **cup** у словосполученні **a cup of tea** пов'язане синтагматичними відносинами з **a, of** та **tea** (**a – cup – of – tea**) й парадигматичними зі словами, що позначають певну ємкість для зберігання рідини – *bottle, pint, glass, gallon* тощо.

Розповідне речення типу *John enjoys learning English* пов'язане синтагматичними відносинами з іншими реченнями в межах будь-якого тексту про вивчення англійської мови й парадигматичними – в межах опозицій розповідне :: питальне (*John enjoys learning English :: Does John enjoy learning English?*); розповідне :: заперечне (*John enjoys learning English :: John doesn't enjoy learning English*) речення.

Синтагматичні й парадигматичні відносини використовують для систематизації одиниць мови. Синтагматично-парадигматична модель мови була запропонована Ф. де Соссюром, який порівнював мову з шаховою дошкою, що має вертикальні стовпці й горизонтальні стрічки кліток. Ця модель передбачає виділення одиниць мови за матричним принципом. Основними поняттями цієї логічної матриці є поняття *синтагми* і *парадигми*.

**Синтагма** – це послідовність двох або більше одиниць у конкретному мовленні/тексті: фонем ( $p - e - t$ ); морфем ( $work - s$ ); слів ( $a - cup - of - tea$ ); речень (*John enjoys learning English - He never misses any classes*). **Парадигма** – це (1) будь-який клас одиниць, які протиставлені одна одній і водночас об'єднані за наявністю в них спільної ознаки:  $p :: b$ ;  $works :: worked$ ; *John enjoys learning English :: Does John enjoy learning English?* тощо; (2) клас одиниць, які займають одне й те саме місце в потоці мовлення й, відповідно, однакові позиції у вертикальних стовпцях матриці. Найчастіше розглядають **морфологічні парадигми**, які становлять набір усіх можливих граматичних форм слова як частини мови.

Одиниці нижчого рівня мови вступають у ієрархічні відносини з одиницями вищого рівня. Так, фонема створюють звукові оболонки морфем, морфемами утворюють слова, слова – словосполучення й речення.

Відповідно, за рівнями мови, які вони досліджують, виокремлюють такі науки, як *фонологія*, *граматика*, що поділяється на *морфологію* і *синтаксис*, та *лексикологія*.

**Фонологія** (від грец. *phone* – звук і *logos* – вчення) – це розділ мовознавства, що вивчає структурні й функціональні закономірності звукової системи мови. Цим вона відрізняється від **фонетики**, яка вивчає мовлення у його фізичному, акустично-артикуляційному аспекті. Основною одиницею фонології є **фонема** – одиниця звукової системи мови, що слугує для розпізнавання й розрізнення значення морфем, у структуру яких вона входить як мінімальний

компонент, а через морфемі – і значення слів. Сама фонема не має значення. Це одностороння одиниця мови.

**Морфологія** (від грец. *morphe* – форма і *logos* – слово, вчення) – розділ граматики, що вивчає структуру, закономірності функціонування і розвитку механізмів мови, що забезпечують побудову і розуміння його словоформ. Основними одиницями аналізу морфології є *морфема* і *словоформа*.

*Морфема* як послідовність фонем є мінімальною одиницею морфології, а *словоформа* як послідовність морфем – максимальною. Власне підґрунтям виділення морфології в окремий розділ внутрішньої лінгвістики є здатність словоформ розкладатися на морфемі. Словоформа як певна послідовність морфем є максимальною одиницею морфології й мінімальною одиницею синтаксису. Морфема є двосторонньою одиницею, тобто вона має *означальне* і *означуване*, і тому є *мовним знаком*, що становить собою комбінацію смислу з певним акустичним образом. *Означальне* – це формальна сторона мовного знака, а *означуване* – смислова.

Морфемі поділяють на *лексичні*, репрезентовані *коренем*, і *граматичні*, репрезентовані *флексіями* (*book – s; smile – s*). Лексичні та граматичні морфемі різняться між собою за низкою параметрів:

- лексичні морфемі напряму пов'язані з нелінгвістичною дійсністю, тобто з предметами, подіями, ідеями тощо, які вони відображають, а граматичні морфемі – лише опосередковано, через лексичні морфемі, з якими вони сполучаються;
- граматичні морфемі, на відміну від лексичних, є зв'язаними, вони можуть функціонувати лише у сполученні з лексичними;
- граматичні морфемі, на відміну від лексичних, є релятивними, тобто такими, що диференціюють свої значення парадигматично, в межах опозицій у системі мови.

Відповідно, значення граматичних морфем (флексій) вивчає морфологія, а значення лексичних морфем (коренів) і цілих слів – лексикологія.

**Лексикологія** (від грец. *lexikos* – такий, що має стосунок до слова і *logos* – вчення) – розділ мовознавства, що вивчає слово у структурному (виділення слова як одиниці лексичного рівня мови, його морфемна структура), семантичному (лексичне значення слова)



і функціональному (роль слова у структурі мови і мовлення) аспектах.

**Структурний аспект** полягає у встановленні критеріїв дискретності і тотожності слова: у першому випадку його порівнюють зі словосполученням для виявлення його ознак як окремої цілісної сутності; у другому – встановлюють інваріант слова, що лежить у основі його граматичних форм (словоформ), сукупність яких формує парадигму. Цим займається морфологія.

**Семантичний аспект** лексичних одиниць є предметом **лексичної семантики** або **семасіології**, яка досліджує типи значення слова. Окремою проблемою семасіології є вивчення *полісемії* (багатозначності) одиниць, що є проявом асиметрії мовного знака (одна форма і багато значень).

Семасіологію часто протиставляють **ономасіології** або **теорії номінації**, яка досліджує усі одиниці мови (насамперед лексичні й фразеологічні) з погляду здійснення ними номінативної функції, тобто функції називання предметів, явищ, якостей, дій тощо. Якщо семасіологія спрямовує аналіз від поняття про об'єкт/явище до одиниці мови, яка його позначає, то ономасіологія – від об'єкта/явища до думки про цей об'єкт/явище і до позначення їх мовними засобами. Як семасіологія, так і ономасіологія є підрозділами **семантики**.

Словарна система мови досліджується у двох аспектах: системному та стратифікаційному.

**Системний аспект** полягає у вивчення системних (парадигматичних) зв'язків між словами: з опорою на форму – *омонімії* й *паронімії* (об'єднання на підставі схожості й часткової схожості форми); з опорою на зміст – *синонімії* (схожість значення), *антонімії* (протилежність значення) тощо.

**Стратифікаційний аспект** передбачає виділення різноманітних словарних пластів на різних підставах: за сферою вжитку – загальноповивана лексика і стилістично маркована, тобто така, що вживається у певних умовах функціонування мови (поетична, наукова, професійна, аргі, діалектизм тощо); за емоційним забарвленням – нейтральна й емоційно маркована лексика; за історичною перспективою – неологізми, історизми, архаїзми; за походженням – інтернаціональна й національна лексика. У стратифікаційному аспекті лексикологія змикається з **стилістикою**.

**Функціональний аспект** спрямований на вивчення слова з погляду його ролі у структурі й функціонуванні мови, а також його відносин з одиницями інших рівнів. Одним з об'єктів дослідження тут є сполучуваність слів. Розрізняють вільні (*a beautiful girl; a clever boy*) й ідіоматичні словосполучення (*to wind smb. round one's little finger*). Перші є предметом **синтаксису**, а другі – **фразеології**.

**Синтаксис** (від грецьк. *syntaxis* – побудова, порядок) – розділ граматики, що вивчає процес породження мовлення: сполучуваність та порядок слів у межах речення, загальні властивості речення як одиниці мови й висловлення як одиниці мовлення.

**Речення** – це будь-яка синтаксична структура (від слова і більше), що становить собою певне повідомлення. Головною ознакою речення є **предикативність**, тобто віднесеність предмета повідомлення до дійсності, яка реалізується за рахунок співвіднесення предмета думки, – предметного компонента, вираженого підметом, з певною ознакою, якістю, властивістю, дією, що приписуються предмету думки непередметним компонентом, вираженим присудком. Предикативність реалізується за рахунок **модальності**, вираженої категоріями способу, часу і особи. Порівняємо: *a beautiful woman* та *The woman is/was/must be/must have been/ should be beautiful*.

У другій половні ХХ ст. намітилося кілька тенденцій розвитку синтаксису: *семантичний синтаксис* та *комунікативний синтаксис*.

**Семантичний синтаксис** вивчає співвідношення між реченням та ситуацією, яку воно позначає, і подає речення як таке, що відбиває певну ситуацію реальної дійсності з певними учасникам або *актантами*, яким приписуються певні семантичні ролі залежно від характеру *предиката*. Наприклад, у реченні *John broke the cup* актанта *John* є агенсом (активним суб'єктом дії), а *cup* – пацієнсом (об'єктом дії); у реченні *John bought Mary a car* актанта *John* є агенсом; *car* – пацієнсом; *Mary* – бенефіціантом, тобто актантом, що отримує вигоду від дії агенса.

Основним поняттям тут є поняття **пропозиції**, тобто семантичний інваріант речення. Наприклад речення *John gave me the book/ Will John give me the book?/ John, give me the book/I believe that John gave me the book/John must have given me the book* мають одну пропозицію або інваріант, до складу якої входять актанти, репрезентовані предметним компонентом предикації (*John/book/I<sup>st</sup> person/me*), а

також предикат, здатний набувати модальних та темпорально-видових характеристик: [(BUY) John, book, 1<sup>st</sup> person].

Пропозиція актуалізується у **висловлюванні**, де її предметні компоненти вступають у відношення **референції**, тобто співвідносяться з об'єктами і ситуаціями позамовної дійсності.

На зміну традиційному погляду на референцію приходять інтенціональний підхід, де не слово як таке, а саме мовець вказує на той чи інший об'єкт, тобто акт референції здійснюється мовцем інтенціонально. Відтак, референція залежить від інтенції мовця й умов контексту.

Саме таке розуміння референції притаманне **комунікативному синтаксису**, що вивчає речення, актуалізоване у мовленні, тобто **висловлювання** й умови їх функціонування, насамперед використання висловлювань для досягнення певної мети у певній ситуації. Так, поняття висловлювання розширюється до поняття **мовленнєвого акту**, яке стає основним об'єктом вивчення нової дисципліни – **прагматики**.

**Семантика** (від грец. *semantikos* – те, що позначає) – розділ мовознавства, що вивчає зміст або інформацію, яку передають одиниці мови всіх рівнів (слова, граматичні форми слова за рахунок морфем, словосполучення, речення). Семантика є розділом семіотики, тобто науки про властивості знакових систем. Однією із таких систем є мова. **Семіотика** складається з трьох частин: **семантики**, що вивчає відношення знаку до означуваного; **синтактики** – відношення знаків між собою (насамперед, вільні словосполучення; проблеми сполучуваності слів взагалі); **прагматики** – відношення знаків до індивіда, який ними користується.

**Традиційна семантика** залишається в межах системи (внутрішня лінгвістична дисципліна) і розглядає відношення в межах мовного знака. Традиційно учасниками цього відношення вважають **означальне** (словоформу) й **означуване** (смісл, асоційований зі словоформою). Означальне є співвіднесеним, з одного боку, з конкретним об'єктом дійсності, який воно позначає, – **референтом**, або класом об'єктів – **денотатом**, а, з другого боку, – з **поняттям** про цей об'єкт, – **сигніфікатом**.

**Денотат** – це інформація про об'єкт немовної дійсності, а **сигніфікат** – інформація про той спосіб, яким цей об'єкт відображений у свідомості індивіда; тобто це вже не клас об'єктів

(ситуацій), а набір ознак, на підставі яких ці об'єкти об'єднані в один клас і протиставлені іншим класам; сигніфікат відповідає спрощеному поняттю про об'єкт, порівняйте: *The tiger is a dangerous animal* (конкретний тигр – референт; клас тигрів, тобто тигр як вид – денотат; ознаки «тварина»; «хижак»; «савець» тощо – сигніфікат).

**Денотативне значення** протиставляють **конотативному**. Конотативний тип значення включає у структуру мовного знака індивіда. Відбувається вихід за межі системи й, відповідно, за межі внутрішньої лінгвістики за рахунок підключення фактора мовця. У фокусі уваги дослідника опиняється не абстрактна система мови, а індивід як носій мови. Якщо денотативне значення категоризує об'єкт, відносячи його до певного класу і задовольняючи запитання ЩО ЦЕ?, порівн.: *mother, table, woman, love* тощо, то прагматичне значення передає ставлення мовця до цього об'єкта.

**Конотація** – це компонент значення мовного знака, який доповнює його денотативний та граматичний зміст на основі асоціативно-фонового (емпіричного, культурно-історичного, світоглядного тощо) знання представників певної лінгвокультури про властивості означуваного (денотата).

**Конотативний компонент** включає: **оцінку** денотата, яка, залежить від наявності або відсутності **образності**, може бути **раціональною** або **емотивною**. Раціональна оцінка кваліфікує об'єкт у термінах *добре :: погано*, а емотивна викликає певне *почуття-ставлення* до референта: *зневагу, презирство, схвалення, замилювання* тощо, порівн.: *a beautiful woman – a goddess; an untidy woman – an old bag; aggressive woman – a battle-axe/warhorse/bitch*, де образ богині викликає замилювання; старої мішкуватої валізи – зневагу; бойової кобили – іронічне ставлення тощо. Взаємодію оцінності, образності й емотивності називають **експресивністю**. Характер експресивності визначає умови функціонування того чи іншого мовного знака, тобто його **функціонально-стилістичну доречність**. Наприклад, *a beautiful woman* є адекватним у будь-якій ситуації комунікації (офіційній, неофіційній) й при будь-яких статусно-рольових відносинах між співрозмовниками, а *cookie* – лише у неофіційній ситуації при симетричних статусних відносинах співрозмовників, можливо навіть налаштованості на несерйозну тональність спілкування; *bitch* – лише у ситуації, де метою мовця є пряма образа референта.

Включення у знакове відношення *мовця* мало великі наслідки і сприяло розвитку одразу кількох дисциплін: (1) **прагматики** (відношення між знаками й індивідами, які цими знаками користуються); (2) **когнітивної лінгвістики** (що стоїть за знаком у свідомості індивіда); (3) **функціональної стилістики** (функціонально-стилістичні умови вживання знака індивідом).

**Прагматика** (від грец. *pragma, pragmatos* – діло, дія) – розділ мовознавства, що вивчає вплив комунікантів один на одного за допомогою мовних знаків. Активний розвиток прагматики почався у 70-х роках ХХ ст. Прагматика – це вихід за межі внутрішньої лінгвістики; це сфера спільної діяльності психологів, соціологів, філософів і логіків, оскільки прагматичні значення пов'язують мовні знаки з ситуацією мовлення (офіційна, неофіційна), зі станом, комунікантів у момент мовленнєвої взаємодії, їх намірами, мотивами, інтенціями, правилами ввічливості (Дж. Ліч), правилами співробітництва (Г. Грайс), паралінгвістичними засобам (жестами).

Внутрішньонауковим стимулом для розвитку прагматики стало вчення про *пропозицію*, що включало ідею референції в її інтенціональному тлумаченні. Основним поняттям прагматики є *мовленнєвий акт*. Суть ідеї мовленнєвого акта полягає в тому, що, промовляючи речення у ситуації спілкування, співрозмовники здійснюють певну дію: відсилають до певних об'єктів, інформують про щось, просять, обіцяють, вибачаються, вимагають, хвалять, ображають тощо, тобто здійснюють цілеспрямовану мовленнєву дію згідно з принципами і правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими у певному суспільстві. Мовлення постає як цілеспрямована діяльність.

У *структурі мовленнєвого акта* виділяють локутивний, іллокутивний і перлокутивний компоненти. *Локуція* – це продукування мовлення або пропозиціональний акт, що включає референцію і предикацію. *Іллокуція* – це центральний компонент, комунікативний намір або інтенція. *Перлокуція* – це результат мовленнєвого впливу; результат мовленнєвої дії. Саме за характером іллокуції (перлокуції) класифікують більшість мовленнєвих актів: поздоровлення, обіцянка, погроза, констатація, вимога, прохання тощо.

Промовляючи речення *John has a wonderful car* мовець здійснює *акт референції*, співвідносячи актанта *John* з конкретною людиною, а *car* – з автомобілем; приписує їм певні відносини – суб'єкт

володіння (об'єкт володіння) [акт предикації]. При цьому мовець повідомляє адресату певний факт (іллокуція), і на основі цього повідомлення адресат оцінює автомобіль, робить комплімент, докоряє тощо (перлокуція).

**Стилістика** (від лат. *stilus, stylus* – паличка з гострим кінцем для письма, манера письма). Спочатку термін «стилістика» використовувався для позначення розділу мовознавства, предметом якого було вивчення структури одиниць, більших, ніж речення й групування їх в абзаци. Таке тлумачення було характерним для американських декриптивістів 40-50-х р.р. ХХ ст., які вивчали аранжування елементів структури мови в мовленні, від морфеми до речення. Потім стилістика переросла в науку, що вивчає закономірності побудови тексту. Побудова тексту передбачає вибір мовцем мовних форм із заданих можливостей – фонетичних, граматичних, лексичних, синтаксичних і комбінації їх у одному акті мовлення. Такий підхід ліг в основу поняття функціонального стилю.

**Функціональний стиль** – це різновид літературної мови, який ґрунтується на різних типах мислення (побутовому, науковому, публіцистичному, естетичному тощо) і характеризується сукупністю мовних засобів, що відповідають цим типам мислення, а також принципам і прийомам добору одиниць мови учасниками спілкування залежно від змісту, контексту та ситуації, у яких вони перебувають.

У цьому аспекті функціональна стилістика має зв'язок із **соціолінгвістикою**. З іншого боку, поняття функціонального вибору передбачає наявність у мові одиниць, що мають одне або близьке денотативне, але різні конотативні значення, що пов'язує стилістику з **прагматикою**.

**Класична стилістика** є розділом мовознавства, що вивчає: **стиль** як різновидом мовлення, закріплений у певній лінгвокультурі за певною сферою функціонування мови і маркованим певними фонетичними, лексичними і граматичними особливостями; **експресивні засоби**, до яких належать як окремі мовні одиниці, що мають конотативне значення (таке, що на відміну від денотативного, яке категоризує об'єкт, відносячи його до певного класу, і задовольняє питання ЩО ЦЕ?, надає додаткову інформацію про цей об'єкт; **тропами** (метафора, метонімія, порівняння тощо).

Стилі поділяють:

- за характером основного лексичного пласта – на *високий* (книжний), *нейтральний* і *низький* (простонародний, розмовний або фамільярно-розмовний); порівняйте: *John's dear parent is going to his heavenly home* (книжний); *John's father is dying* (розмовний нейтральний); *John's old fella's on his way out* (фамільярно-розмовний);
- за сферою функціонування – на розмовно-побутовий, науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художньо-белетристичний та конфесійний.

**Соціолінгвістика** вивчає так звані *соціолінгвістичні перемінні*, які, з одного боку, співвідносяться з певним рівнем мовної структури (фонологічним, морфологічним, синтаксичним, лексико-семантичним), а з іншого – з варіюванням соціальних ситуацій використання мови. Однією з основних проблем соціолінгвістики є проблема соціальної диференціації мови на всіх рівнях структури і, зокрема, характер взаємозв'язків між мовними і соціальними структурами. Диференціація мови охоплює як соціально-статусну (обумовлену різномірністю соціальної структури: соціальні класи; професійні групи; територіальні групи; гендерні групи; вікові групи), так і ситуативну (ситуації спілкування: офіційні/неофіційні). Від соціолінгвістики відмежовується **гендерна лінгвістика**.

Особливо цінним є виникнення в надрах соціолінгвістики поняття *мовного колективу*, що характеризується наявністю однієї мови, культури і соціальної взаємодії між людьми. Це поняття є доволі продуктивним і використовується у **дискурс-аналізі**.

У межах дискурсивної парадигми особливо стрімкого розвитку набуває **когнітивна лінгвістика** – наука, що вивчає ментальні структури репрезентації знань і досвіду людини. Основною одиницею когнітивної лінгвістики є *концепт*.

Якщо *поняття* – це абстрактна сутність, набір певних ознак, то **концепт** – це ментальна одиниця; елементарна одиниця структурованого знання. Не всі концепти є вербалізованими, але лінгвістика вивчає саме вербалізовані концепти. Вербалізовані концепти прирівнюються до значень одиниць мови. Проте репрезентація концепту в мові не обмежується конкретною одиницею. Він може бути репрезентованим цілою низкою різномірних одиниць: від слова до тексту.

Окреме місце серед дисциплін дискурсивного циклу займає **психолінгвістика**, що вивчає когнітивні механізми продукування і сприйняття мовлення.

**Лінгвокультурологія**, досліджує культурно специфічні концепти, які відбивають взаємодію між мовою і культурою. Для російської культури такими є, наприклад, ДУША, НОСТАЛЬГІЯ; для англійської – ПРИВАТНІСТЬ; французької – ВМІННЯ ЖИТИ тощо.

Інтегральною лінгвістичною дисципліною є **дискурс-аналіз** як сфера вивчення мовленнєвої діяльності людини, виходячи з її соціокультурної і психологічної обумовленості, що поєднує прагматику, а також когнітивну лінгвістику, соціолінгвістику й психолінгвістику та вивчає мовленнєву діяльність людини в аспекті породження (сприйняття); функцій, інтенцій; когнітивних механізмів; а також з урахуванням соціальних і культурних чинників.

### **Контрольні запитання і завдання**



### 3. ЗАГАЛЬНА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ

#### 3.1. *Поняття методології та методики наукових досліджень*

Процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, є складним і потребує концептуального підходу на основі певної методології. **Методологія** (від грец. слова *methogēs* – пізнання і *Iogōs* – вчення), – це вчення про методи дослідження, про правила мислення при створенні теорії науки. Поняття методології є складним і в різних літературних джерелах пояснюється по-різному.

У багатьох зарубіжних літературних джерелах поняття методології і методів дослідження не розмежовуються. Вітчизняні науковці методологію розглядають як учення про наукові методи пізнання і як систему наукових принципів, на основі яких ґрунтується дослідження та проводиться вибір пізнавальних засобів, методів і прийомів. Найбільш доцільним є визначення методології як теорії методів дослідження, створення наукових концепцій, як системи знань про теорію науки або системи методів дослідження. За визначенням авторів підручника «Організація та методика науково-дослідницької діяльності» В. Шейко та Н. Кушнарєнко, *методологія* – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [ ].

Отже, у цьому визначенні точно сформульовані *основні функції методології*, які зводяться до такого:

- означення способів отримання наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;
- забезпечення всебічності отримання інформації про процес чи явище, що вивчаються;
- уведення нової інформації до фонду теорії науки;
- уточнення, збагачення, систематизація термінів і понять у науці;
- створення системи наукової інформації, яка ґрунтується на об'єктивних фактах наукового пізнання.

**Методологія** – це наука про структуру, логічну організацію, засоби і методи діяльності загалом.

Зазвичай під методологією розуміють передусім методологію наукового пізнання, яка являє собою сукупність теоретичних положень про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності.

Методологію можна розглядати і як певну систему основоположних ідей. Сукупність методів, які застосовуються при проведенні наукових досліджень у межах тієї чи іншої науки, становлять її методологію. Це поняття має два значення: по-перше, методологія – це сукупність засобів, методів, прийомів, які застосовують у певній науці, по-друге, це галузь знань, яка вивчає засоби, принципи організації пізнавальної і практично-перетворювальної діяльності людини.

Отже, *методологія* – філософське вчення про методи пізнання і перетворення дійсності, використання принципів світогляду в процесі пізнання й практики. Розвиток методології – одна зі сторін розвитку науки в цілому. Будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, а й методологічний зміст, оскільки це пов'язано з критичним переосмисленням наявного апарату понять, передумов і підходів до інтерпретації об'єкта, явища, що вивчається. Методологія – це сукупність правил визначення понять, виведення одних знань з інших, методів, прийомів, операцій наукового дослідження у всіх галузях науки і на всіх етапах дослідження. Нині методологія виступає як окрема наукова дисципліна, яка вивчає технологію проведення наукових досліджень; опис і аналіз етапів досліджень і низку інших проблем.

*Методологія* – це вчення про систему наукових принципів і способів дослідницької діяльності. Вона включає фундаментальні, загальнонаукові принципи, що є її підґрунтям, конкретно наукові принципи, що лежать в основі теорії тієї чи іншої дисципліни або наукової галузі, і систему конкретних методів і технік, що застосовуються для вирішення спеціальних дослідницьких завдань.

Головна мета методології науки – вивчення й аналіз методів, засобів, прийомів, за допомогою яких отримують нові знання в науці як на емпіричному, так і теоретичному рівнях пізнання.

*Методологія* – це схема, план вирішення поставлених завдань наукового дослідження. Методологія наукового дослідження розглядає найбільш суттєві особливості й ознаки методів дослідження, розкриває їх за спільністю і глибиною аналізу.

Наприклад, вивчаючи конкретні способи проведення експерименту, спостережень, вимірювання, методологія науки виділяє ті ознаки, які властиві будь-якому експерименту. Найважливішими для методології

науки є визначення проблеми, побудова предмета дослідження і наукової теорії, перевірки істинності результатів.

У період античної культури з'явилися перші паростки методології отримання нових знань. Так, стародавні греки найбільш доцільним способом відкриття нових істин визнавали дискусії, у результаті яких виявлялись протиріччя про предмет обговорення, суперечливість трактувань, які дозволяли відстоювати не надійні та малоймовірні здогадки. Формування основних ідей методології науки почалося в епоху Відродження, у чому значною мірою сприяли успіхи в природознавстві і початок розмежування філософії та спеціальних наук – фундаментальних та прикладних. У зв'язку з цим особливого значення набули методи дослідження, які є складовою частиною пізнавального процесу і відіграють важливу роль у науці.

У структурі науки всі наукові дисципліни, які утворюють систему наук, поділяються на три основні групи: природничі, гуманітарні і технічні. Різні наукові дисципліни відрізняються одна від одної не тільки характером і змістом об'єкта вивчення, а й специфічними, так званими конкретними науковими методами. У науці від категорії, методів дослідження і узагальнення часто залежать кінцеві результати дослідження в цілому. Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми вимагає певної методики дослідження. *Методика* – це вчення про особливості застосування окремого методу чи системи методів. Методика є системною сукупністю прийомів дослідження, це система правил використання методів, прийомів і техніки дослідження. Якщо ця сукупність строго послідовна від початку дослідження і до отримання результатів, то це називається алгоритмом. Вибір конкретних методів дослідження диктується характером матеріалу, умовами і метою конкретного дослідження.

*Методи* – це впорядкована система, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і практичним матеріалом у визначеній послідовності. Створення наукової методології та методики досліджень є великою перемогою людського розуму.

### 3.2. Методи дослідження як предмет методології

Окрім конкретних об'єктів, а також предмета дослідження, кожна наука має свої методи пошуку і обґрунтування наукової істини. **Метод наукового дослідження** – це система розумових і (або) практичних операцій (процедур), які націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети. У кінцевому підсумку і мета, і завдання дослідження зумовлені духовними і матеріальними потребами суспільства і (або) внутрішніми потребами самої науки.

**Функція методу** полягає в тому, що з його допомогою отримують нову інформацію про навколишню дійсність, заглиблюються в сутність явищ і процесів, розкривають закони і закономірності розвитку, формування і функціонування досліджуваних об'єктів. Від якості методу, правильності його застосування залежить істинність отриманого знання. Істинні знання можна одержати лише у разі застосування правильного методу (методів).

Цю думку ще у XVIII ст. висловив англійський філософ Ф. Бекон. Він порівнював правильний метод у науковому пізнанні з світильником, який освітлює подорожньому шлях у темряві. Отже, не лише результат дослідження, а й шлях, який веде до нього, повинен бути істинним.

Існують кілька термінів, які вживаються для позначення поняття «метод», – науковий підхід, принцип, засіб, прийом, але повною мірою вони не збігаються. Наприклад, поняття наукового підходу і принципу ширше, ніж поняття методу. А поняття прийому – вужче, конкретніше. Нерідко ототожнюють поняття методу пізнання як збірної категорії (наприклад, кажуть «математичний метод») з певним конкретним методом.

Загалом науковий метод має характеризуватися такими *ознаками*:

- *ясність*, загальнозрозумілість методу;
- *націленість*, підпорядкованість методу досягненню певної мети;
- *детермінованість* – сувора послідовність використання методу;
- *результативність* – здатність методу забезпечувати досягнення мети;
- *надійність* – здатність методу з великою ймовірністю забезпечувати отримання бажаного результату;
- *економічність* – здатність методу добиватися певних результатів із найменшими витратами засобів і часу.

Важливим положенням у методології є те, що *кожен* метод дослідження *сам має бути теоретично обґрунтованим*. Також будь-яка категорія науки, її положення, закон набирають методологічного значення і навіть виконують функцію методу, коли у процесі пізнання стають спрямовувальними засобами дослідження конкретних об'єктів.

Поширена така ситуація, коли теоретичні положення однієї науки використовуються в ролі методу в іншій науковій дисципліні.

Нарешті, спостерігається диференціація наук залежно не лише від характеру об'єктів вивчення, а й за методами, які в них використовуються. Разом з тим, різні науки, незважаючи на відмінності, мають багато спільного, оскільки суттю всіх наук є відображення закономірностей матеріального і духовного світу, усі вони визначаються на основі дослідів, використовують одні і ті самі закони мислення і певною мірою служать інтересам суспільства. З огляду на це, поряд із конкретнонауковими методами в наукових дослідженнях застосовуються методи, які є загальними для великої групи наукових дисциплін. Це так звані загальнонаукові методи. Функції цих методів у порівнянні з конкретнонауковими методами є дещо вужчими, а сфера їх застосування – ширша. Отже, методи наукового пізнання поділяються на *загальнонаукові, конкретнонаукові, спеціальні*.

Уже більше чотирьох століть схема наукового пізнання виглядає так: *факти, співвідношення між ними, експерименти, початкові гіпотези, теорія, правдоподібні припущення і знову гіпотеза – експеримент – уточнення, перевірка меж застосування теорії, виникнення парадоксів, теорія, інтуїція, осяяння – стрибок – нова теорія і нові гіпотези – експеримент*.

На кожному етапі історичного розвитку науки в концентрованому вигляді додаються попередні дослідження і кожен результат розвивається, нічого не втрачається і не забувається.

Із філософського погляду методи поділяються на: загальнонаукові (тобто для всіх наук); конкретні (для певних наук); спеціальні або специфічні (для конкретної науки).

Такий поділ є умовним, оскільки в міру розвитку пізнання один науковий метод може переходити з однієї категорії в іншу.

**Метод** – це спосіб досягнення мети в теорії, що розробляється. Метод є об'єктивним, оскільки дозволяє відображати дійсність і її взаємозв'язки, одночасно метод є суб'єктивним, тому що використовується певною людиною з її суб'єктивними властивостями.

У науці використовується багато різноманітних методів, підходів і прийомів, які тісно між собою пов'язані логічно, структурно і у процесі дослідження. Тобто вони утворюють систему. Системність методів полягає у такому:

- часто вони послідовно використовуються у дослідженні;
- використовуються на різних рівнях дослідження;
- використовуються взаємозв'язано;
- одні методи є *формою виявлення (реалізації)* інших, ширших за охопленням предметних галузей чи засобів.

*Філософські методи* – це використання в науковому дослідженні категорій, положень, принципів і законів певної філософської системи. Наприклад, діалектики як теорії пізнання. Можна користуватися положеннями філософії позитивізму, неопозитивізму, постмодернізму тощо.

*Загальнонаукові методи* – це такі засоби і прийоми (чи їх сукупність), які з тими чи іншими модифікаціями використовуються в усіх чи майже в усіх науках з урахуванням особливостей конкретних об'єктів дослідження. Наприклад, сюди належить метод моделювання, аналіз і синтез, індукція і дедукція.

Нарешті, *конкретнонаукові методи* використовуються в окремих науках чи в генетично пов'язаних або об'єднаних спільністю об'єктів дослідження групах.

### **Контрольні запитання та завдання**

1. У чому полягає сутність поняття «методологія дослідження»?
2. Які Вам відомі види методології?
3. Назвіть головні функції методології.
4. Що слугує метою методології науки?
5. Як називають учення про особливості застосування окремого методу чи системи методів?
6. Дайте визначення поняттю «метод наукового дослідження».
7. У чому полягають функції наукового методу?
8. Якими рисами характеризується науковий метод?
9. Які методи належать до філософських, загальнонаукових, конкретнонаукових?

## 4. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДРУНТЯ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

### 4.1. Загальнонаукові методи дослідження

Загальнонаукові методи використовуються у переважній більшості наук, наукових дисциплін і напрямів. *Традиційно загальнонауковими методами є: спостереження, аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння і аналогія, узагальнення і абстрагування, метод експерименту.*

У дослідженні мовних фактів використовують загальнонаукові методи дослідження – індукцію і дедукцію, аналіз і синтез.

**Індукція** (від лат. *inductio* наведення, збудження) – прийом дослідження, за якого на підставі вивчення окремих явищ робиться загальний висновок про весь клас цих явищ; узагальнення результатів окремих конкретних спостережень.

Наприклад, вивчаючи диференційні ознаки фонем у мовах світу, Р.О. Якобсон дійшов висновку, що всі диференційні ознаки фонем можна звести до дванадцяти пар. Більшість мовознавчих досліджень якраз ґрунтується на індуктивному підході до вивчення мовних фактів. Лінгвісти починають досліджувати мовні явища з розгляду одиничних об'єктів, йдучи від конкретного до загального.

**Дедукція** (лат. *deductio*, від *deduco* «відводжу, виводжу») – форма достовірного умовиводу окремого положення із загальних. На основі загального правила логічним шляхом з одних положень як істинних виводиться нове істинне положення.

В основі дедукції – аксіома: все, що стверджується стосовно всього класу, стверджується стосовно окремих предметів цього класу. Дедуктивний підхід набув особливого поширення в математиці. Усі теореми виводяться логічним шляхом за допомогою дедукції з невеликої кількості вихідних положень – аксіом. У мовознавстві дедуктивний підхід необхідний, а інколи – єдино можливий (якщо потрібно дослідити явища, які не можна безпосередньо спостерігати, тобто у випадках так званого «чорного ящика», коли про певні явища роблять дедуктивні висновки, правильність яких перевіряють на основі того, що маємо на вході і на виході «чорного ящика»).

Саме таким чином вивчають, наприклад, механізм сприйняття і породження мовлення. Із дедукцією пов'язане поняття гіпотези (в науці існує навіть термін *гіпотетико-дедуктивний метод*).

**Гіпотеза** (від грец. *hypothesis* «основа, припущення») – спосіб пізнавальної діяльності, побудови вірогідного, проблематичного знання, коли формулюється одна з можливих відповідей на питання, що виникло в процесі дослідження; одне з можливих розв'язань проблеми.

Суть гіпотези полягає у висуненні припущення щодо внутрішньої структури об'єкта, форми зв'язків між його елементами і його експериментальній перевірці. Гіпотеза доти залишається припущенням, здогадом, поки не пройшла перевірку. Доведена гіпотеза, тобто перевірена на багатьох фактах, стає науковою теорією.

За допомогою дедукції (гіпотези) можна передбачити факти задовго до їх емпіричного відкриття. Скажімо, Ф. де Соссюр у 1878 р. висунув гіпотезу, відому в мовознавстві як ларингальна теорія. Суть її полягає в тому, що в індоєвропейській прамові були дві особливі фонемі, умовно позначені А та О й умовно названі ларингалами, поєднання яких з наявними тоді лише двома голосними [о] та [е] дало довгі голосні й зумовило розширення системи голосних ( $e + A \rightarrow \bar{e}, \bar{a}$ ;  $e + O \rightarrow \bar{o}$ ;  $o + A, O \rightarrow \bar{o}$ ). Це відкриття залишалось гіпотезою аж до 1927 р., коли Є. Курилович виявив у пам'ятках хетської мови графічні позначення особливих звуків саме у вказаних Ф. де Соссюром позиціях. Гіпотеза підтвердилася. Серед інших можна назвати ще гіпотезу лінгвальної відносності, гіпотезу лінгвальної доповняльності, різні гіпотези походження мови, маррівську гіпотезу походження всіх слів від чотирьох елементів (*сал, бер, йон, рош*) та ін.

**Аналіз** – мислене або практичне розчленування цілого на частини.

**Синтез** – мислене або практичне з'єднання частин у ціле.

Розуміння діалектичної природи цих протилежностей дає змогу визначити справжнє місце і значення їх у поступі пізнання до істини. Пізнання предмета в його цілості передбачає спочатку розчленування його на складові елементи і розгляд кожного з них (аналіз). Знання предмета як єдності різноманітного, сукупності численних ознак дає синтез. Тільки єдність аналізу і синтезу забезпечує об'єктивне, адекватне відображення дійсності.

Ілюстрацією до одночасного використання аналізу і синтезу в мовознавстві є процедура компонентного аналізу значень слова. Спочатку значення розкладають на елементарні семантичні компоненти (семи) (*хлопчик* → «людська істота» + «молодий» +



«чоловіча стать»; *дівчинка* → «людська істота» + «молода» + «жіноча стать»). Після встановлення сем відбувається процедура їх синтезу. Якщо синтез сем дає значення аналізованого слова, то можна вважати, що компонентний аналіз проведено правильно.

#### **4.2. Основні методи лінгвістичного аналізу**

Найдавнішим і найпоширенішим основним мовознавчим методом є описовий.

**Описовий метод** – планомірна інвентаризація одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному (даному) етапі розвитку мови, тобто в синхронії.

В описовому методі розрізняють такі *послідовні етапи*: 1) виділення одиниць аналізу (фонем, морфем, лексем, конструкцій тощо); 2) членування виділених одиниць: поділ речення на словосполучення, словосполучення на словоформи, словоформи на морфеми, морфеми на фонем, фонем на диференційні ознаки; 3) класифікація й інтерпретація виділених одиниць.

Описовий метод має широке застосування. Його використовують не тільки для опису мовних елементів (фонем, морфем, слів, конструкцій, суперсегментних одиниць, граматичних категорій та ін.), а й для вивчення функціонування мови. Опис фактів мови є її якісним аналізом, систематизацією, що створює теорію.

Досягнення описового методу надзвичайно вагомі. На його основі створені описові граматики різних мов (шкільні та для вищих навчальних закладів) і багато типів словників (тлумачні, орфографічні, орфоепічні, синонімічні, антонімічні, фразеологічні, мови письменників та багато інших). Цей метод і донині найповніше і найміцніше пов'язує мовознавство з потребами суспільства. На думку американського мовознавця Л. Блумфілда, відкриття порівняльно-історичного методу є одним із тріумфальних досягнень науки XIX ст.

**Порівняльно-історичний метод** (*компаративний*) – сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їх розвитку.

Цей метод ґрунтується на наукових прийомах відтворення (реконструкції) не зафіксованих писемністю наявних у минулому мовних фактів шляхом планомірного порівняння відповідних

пізніших фактів двох чи більше конкретних мов, відомих за пам'ятками писемності бо безпосередньо за їх уживанням у мовленні. Як свідчить сам термін, техніка порівняльно-історичного методу складається з двох паралельних процедур: порівняння мовних явищ (причому для цього залучають тільки споріднені мови) і їх розгляд в історичному аспекті.

Як уже зазначалося, порівняльно-історичний метод виник на початку XIX ст. Його засновниками є німецькі вчені Ф. Бопп і Я. Грімм, датський мовознавець Р. Раск і росіянин О. Х. Востоков. Поштовхом до зародження порівняльно-історичного мовознавства стало знайомство з давньоіндійською мовою санскрит, яка буквально вразила дослідників надзвичайною подібністю до форм європейських мов, особливо латинської.

Порівняльно-історичному методу відповідає певна теорія мови, основний зміст якої зводиться до таких чотирьох положень: 1) порівняння мов виявляє їх спорідненість, тобто походження від одного джерела – мови-основи (прамови); 2) за рівнем спорідненості мови об'єднуються в сім'ї, групи і підгрупи; 3) відмінності споріднених мов можуть бути пояснені тільки безперервним їх розвитком; 4) зміни звуків у споріднених мовах мають строго закономірний характер, через що корені та флексії є стійкими впродовж тисячоліть, що дає можливість установити архетипи.

Порівняльно-історичний метод був і залишається найважливішим інструментом установлення спорідненості мов і пізнання їх історії. Для встановлення спорідненості до порівняння залучаються морфеми, а не слова, бо подібність словника не є доказом спорідненості: слово легко запозичується з однієї мови в іншу (наприклад, у японській мові – сімдесят відсотків китаїзмів). У споріднених мовах спільних частин слів значно більше, ніж спільних слів. Представники порівняльно-історичного мовознавства дотримуються такого правила: якщо кількість спільних частин слів перевищує кількість спільних слів, то мови споріднені; якщо ж кількість спільних слів перевищує кількість спільних частин слів, то мови неспоріднені або віддалено споріднені.

Головна мета порівняльно-історичного методу – це відкриття законів, за якими розвивалися мови в минулому. Для реалізації цієї мети ставляться такі конкретні завдання: відтворення моделі прамови, розкриття історії подальшого її членування на окремі мови

і наступного розвитку виділених із прамови мов. Саме на таких принципах була побудована А. Шлейхером його теорія родовідного дерева (1860).

Основні прийоми порівняльно-історичного методу зводяться до визначення генетичної належності мовних явищ, встановлення системи відповідностей і відхилень від них на різних рівнях, моделювання вихідних праформ (архетипів), хронологічної і просторової локалізації мовних явищ і здійснення на цій основі генеалогічної класифікації мов.

Найважливішою процедурою порівняльно-історичного методу є реконструкція звуків і морфологічних архетипів, яка здійснюється за допомогою встановлення відповідників на всіх рівнях мови. Так, порівнюючи укр. *новий*, лат. *novus*, англ. *new*, нім. *neu*, вірм. *nor*, тадж. *nav* і враховуючи закономірності фонетичних змін, учені реконструювали індоєвропейську праформу *\*nevos*. Таке порівняльне вивчення сприяло встановленню регулярних відповідників одних звуків іншим у різних споріднених мовах: [o] – [a] – [e], [ɣ] – [ж] – [з], [ой] – [ей] – [e] – [i], [к] – [ц] тощо.

Так з'явилося наукове поняття *фонетичного закону*, під яким розуміють регулярні відповідності у звуках спільних за походженням слів, коренів, афіксів. Закономірні зміни рядів звуків поширюються не лише на слова з однорідним значенням, а й на інші споконвічні слова. Фонетичні закони підтверджують історичну спадковість мов. Простежена безперервність еволюції мов є основним доказом їх спорідненості.

Хоч порівняльно-історичний метод на відміну від описового спрямований у минуле, до того ж дуже далеке і не засвідчене писемними документами, він працює і на сучасне мови: що далі в глибину історії простежується доля певної мови, то ґрунтовніше і повніше висвітлюється її сучасний стан.

Змінилися погляди вчених і на мету порівняльно-історичного методу. Якщо раніше реконструкція індоєвропейських праформ і прамови була кінцевою метою компаративних досліджень, то нині реконструкція – точка відліку для вивчення історії мови.

На основі порівняльно-історичного методу створені порівняльно-історичні, порівняльні та історичні описи мов (традиційно вони називаються порівняльними та історичними граматиками) й етимологічні словники.

Порівняльно-історичний метод розвивали і вдосконалювали такі всесвітньо відомі мовознавці, як П.Ф. Фортунатов, А. Мейс, К. Бругман, Б. Дельбрюк, Є. Курилович, Е. Бенвеніст, Л.А. Булаховський, О.С. Мельничук та багато ін.

Будь-який лінгвістичний опис, пов'язаний з виходом за межі однієї мови, передбачає встановлення їх подібностей і відмінностей. Для цього використовують зіставний метод.

**Зіставний метод** (контрастивний, типологічний) – сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки.

Цей метод застосовується до вивчення будь-яких мов – споріднених і неспоріднених. Подібно до описового методу він спрямований на сучасний (певний) стан мови. Головним його предметом є дослідження структури мови в її подібностях і відмінностях. Ілюстрацією до використання зіставного методу слугують такі теми: «Граматичні категорії дієслова в українській і англійській мовах», «Специфіка частин мови в українській та російській мовах» тощо.

Зіставний метод спрямований передусім на виявлення відмінностей між зіставляваними мовами, він ніби є зворотним боком порівняльно-історичного: якщо порівняльно-історичний метод має на меті встановлювати відповідності, то зіставний насамперед шукає відмінності. Зіставний метод установлює між порівнюваними мовами відношення контрасту на всіх мовних рівнях: діяфонію (фонологічні розходження), діаморфію (граматичні розходження), діасемію (семантичні розходження) і діалексію (лексичні розходження). Вважається, що він ефективний у вивченні споріднених і, особливо, близькоспоріднених мов, оскільки їх контрастні ознаки чітко виявляються на тлі подібних ознак.

Хоч перші спроби зіставного вивчення мов робилися ще у XVIII ст. і зіставний метод повністю сформувався в 30-40-х рр. XX ст., але й до цього часу не розв'язана проблема мови-еталону (тла) зіставлення.

Основою, еталоном зіставлення повинна стати ідеальна мовна система, спеціально сконструйована лінгвістом таким чином, щоб у ній були представлені універсальні властивості всіх мов. Вона повинна також бути зручною для зіставлення з усіма мовами. Порівняння живих мов з єдиною мовою-еталоном (посередником)

позитивно вплинуло б на результати дослідження: дало б змогу отримати найбільш однорідні результати, які б легко піддавалися зіставному порівнянню. У цьому випадку набір відмінностей від мови-еталону становив би специфічну характеристику досліджуваної мови. На жаль, до цього часу така мова не сконструйована, хоча пошуки розв'язання цієї проблеми тривають.

Отже, зіставний метод має велике практичне значення. За його допомогою виявляють співпадіння та розбіжності в зіставлюваних мовах, що є дуже цінним для теорії та практики перекладу й методики навчання іноземних мов, розкривають конкретні специфічні особливості мови, які важко, а то й неможливо помітити при її «внутрішньому» вивченні, установлюють спільні закономірності, властиві всім мовам, що дає змогу глибше збагнути будову людської мови загалом. На основі зіставного методу створені зіставні граматики різних мов і перекладні словники.

Для встановлення структури мови і систематизації її одиниць використовують структурний метод.

**Структурний метод** – метод синхронного аналізу мовних явищ лише на основі зв'язків і відношень між мовними елементами.

Цей метод виник у 20-х рр. ХХ ст. як антитеза порівняльно-історичного. Поштовхом до появи цього методу і взагалі структурного напрямку в мовознавстві стали праці Ф. де Соссюра і І. О. Бодуена де Куртене. Основні ідеї теорії структуралізму можна звести до таких положень: 1) реальним є не окремий факт (звук, морф, слово та ін.), а реальною є мова як система; система не є сумою, що складається з елементів, вона визначає ці елементи; 2) відношення домінують над елементами; основними є опозиційні відношення; 3) оскільки в мові основним є відношення, то для вивчення мови можна застосовувати математичні методи.

**Мета** структурного методу – вивчення мови як цілісної функціональної структури, елементи й частини якої співвіднесені й пов'язані строгою системою лінгвальних відношень.

Структурний підхід до вивчення мови не лише доцільний, а й необхідний, оскільки спрямований на вивчення внутрішньої організації самого механізму мови. Тільки загальним напрямом філософських і взагалі наукових ідей ХІХ ст. пояснюється те, що мовознавство спочатку вивчало розвиток мови, а не її структуру.

Девіз структурного методу – несуперечливий, об'єктивний і економний опис мовних фактів.

Структурний метод реалізується в таких чотирьох методиках: дистрибутивній, безпосередніх складників, трансформаційній і компонентного аналізу.

Компонентний аналіз здебільшого використовується для розкриття семантики слова, але знаходить застосування також у фонології, морфології та синтаксисі. Він передбачає розкладання слова на складники – семантичні компоненти (семи, семантичні множники, диференційні семантичні ознаки, семантичні параметри, ноєми тощо). Найбільш поширеним є термін «сема».

**Сема** є елементарним складником значення слова або іншої мовної одиниці, що відбиває ознаки означуваного, які розрізняються у певній мові. Сему часто умовно називають елементарною одиницею смислу.

Першими дослідниками, що запропонували і розробили компонентний аналіз лексики, були американські антропологи У. Лаунсбері та Ф. Гудінаф, які за допомогою інформантів вивчали мови американських індіців, зокрема терміни споріднення, спираючись на зіставлення *мінімальних пар* порівняйте: батько [старше покоління], [чоловіча стать], [пряме споріднення] і син [молодше покоління], [чоловіча стать], [пряме споріднення].

З другої половини ХХ ст. основним матеріалом для компонентного аналізу стають дефініції тлумачних та ідеографічних словників типу тезауруса Роже, де лексика подана не за алфавітом, а за тематичними групами, що відображають певну систему понять (назви груп, до яких входить слово, можна розглядати як семи). Компонентний аналіз за словарними дефініціями передбачає виділення у дефініціях семантичних множників, тобто елементарних одиниць змісту, які, сполучаючись один з одним у різноманітних комбінаціях, задають значення будь-якого слова у певній мові.

Великий внесок у розробку компонентного аналізу зробили Дж. Катц, Дж. Фодор, Ю. Найда, Ю.Д. Апресян, І.В. Арнольд, Ю.Н. Караулов, Й.А. Стернін та ін. Розроблення принципів компонентного аналізу продовжується. Метод є перспективним, оскільки він добре поєднується з методами дискурсивної парадигми.

**Дистрибутивний метод**, генетично пов'язаний з американською структуралістською лінгвістикою 30-50-х рр. Цей метод ґрунтується

на понятті **дистрибуції**, яку можна визначити як суму всіх можливих оточень, у яких трапляється та чи інша одиниця (фонема, морфема, слово тощо), тобто суму усіх можливих позицій одиниці відносно інших одиниць того ж рівня, їх *сполучуваність*. Для застосування методу вживаються численні умовні позначення, за допомогою яких складають дистрибутивні формули: make + N (make a coat/a decision); make + (the) +N + V (make the machine go); make + A (make sure); make + A + N + for + N (make a good wife for him). Метод застосовується для встановлення варіативності значення слова; у лексикографії.

Близьким до дистрибутивного методу є **аналіз безпосередніх складників**. Основи методу сформульовані Л. Блумфільдом. Метод засновано на припущенні, що будь-яка складна одиниця мови або тексту складається з двох простіших одиниць – безпосередніх складників. Безпосередні складники теж можуть розкладатися на ще дрібніші складники до елементарних неподільних. Якщо аналізу підлягає синтаксична конструкція, один із складників є ядерним, а другий – маргінальним. Для застосування методу вживається система умовних позначень. Цей метод широко використовувався у становленні автоматичного перекладу. Разом з тим, він є не зовсім адекватним для аналізу складних структур, частини яких накладаються одна на одну.

До найпоширеніших методів дискурсивної парадигми слід віднести прагматичний аналіз, конвент-аналіз, трансакційний аналіз та дискурс-аналіз.

У підґрунті **прагматичного аналізу** лежить поняття *мовленнєвого акту*, що дозволяє тлумачити мовлення як мовленнєву дію, у якій зосереджені інтенції мовця: запитати, привітати, пояснити, образити, спонукати до дії, висловити співчуття тощо. Засновниками методу вважають британських логіків Дж. Остіна та Дж. Серля, які сформулювали ідею мовленнєвого акту.

**Контент-аналіз** становить собою сукупність прийомів об'єктивного опису змісту і правил комунікації. Основа контент-аналізу – встановлення елементарної одиниці та об'єктивних характеристик її функціонування в межах дискурсу (тексту). Такою елементарною одиницею є *слово як символ*. Більш складною одиницею є *тема*. Найчастіше контент-аналіз застосовують у

дослідженні функціонування соціальних оцінок в інституціональних типах дискурсу та міжособистісному спілкуванні.

**Трансакційний аналіз** набув поширення після виходу у світ праць Е. Берна. Його сутність полягає у вивченні міжособистісних стосунків з опертям на засоби лінгвального і паралінгвального (жести, міміка, постава тіла) кодів та з урахуванням психологічних ігор, у яких виявляються «его-стани» мовців, та сценаріїв, відповідно до яких часто підсвідомо діють учасники спілкування. Трансакційний аналіз використовує введені Е. Берном поняття «его-станів» мовців, таких як «Батько», «Дорослий», «Дитина». Спілкування може бути ефективним лише у тому разі, коли воно відбувається з використанням однієї мови, тобто коли Батько розмовляє з Батьком, Дорослий з Дорослим, Дитина з Дитиною.

**Дискурс-аналіз** ставить за мету дослідження мовленнєвої діяльності людини з урахуванням соціального, психічного, психологічного, культурного контексту. В основі дискурс-аналізу лежить поняття інтеракції, соціальної взаємодії. Засоби мовного коду розглядаються не як сукупність універсальних смислів, а як сфера дій, за допомогою яких люди в повсякденній практиці впливають на поведінку, думки й емоції оточуючих. При цьому акцентується взаємозв'язок між мовленнєвими діями і соціально-культурним контекстом.

### **Контрольні запитання і завдання**

1. Що таке метод, методика і прийом у мовознавчих дослідженнях?
2. Які вихідні прийоми застосовують у мовознавчих дослідженнях?
3. Охарактеризуйте описовий метод і його прийоми.
4. У чому суть порівняльно-історичного методу?
5. У чому полягає специфіка зіставного методу?
6. У яких методиках реалізується структурний метод?
7. Розкрийте суть кожної методики структурного аналізу.
8. Які методи належать до дискурсивних?



## 5. ТЕХНОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

### 5.1. Організація творчої діяльності дослідника

Наукова діяльність є складним творчим процесом, який має власну логічну послідовність, потребує відповідної організації праці дослідника. Основні форми становлення нового знання □ це науковий факт, наукова проблема, гіпотеза і теорія.

Наукові дослідження проводяться насамперед в інтересах практики та для подальшого розвитку теорії. Вони також здійснюються з метою подолання певних труднощів у процесі наукового пізнання, пояснення раніше невідомих фактів або для виявлення неповноти наявних способів пояснення відомих фактів. Труднощі наукового пошуку найчіткіше виявляються у так званих проблемних ситуаціях, коли існуюче наукове знання, його рівень і понятійний апарат недостатні для вирішення нових завдань пізнання та практики.

Наукове дослідження не лише розпочинається з виявлення і формулювання проблеми, а й постійно має справу з новими проблемами, оскільки вирішення однієї з них призводить до виникнення множини інших.

Рівень наукового дослідження здебільшого визначається тим, наскільки новими й актуальними є проблеми, над якими працює дослідник. Вибір і постановка таких проблем обумовлюються об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Вирішення проблеми завжди передбачає вихід за межі відомого і тому не може знаходитися за допомогою наперед відомих правил і методів, що, однак, не виключає можливості і доцільності планування дослідження.

Наукову проблему часто характеризують як «усвідомлене незнання». Дійсно, наукова проблема виникає разом із розумінням того, що наявні знання є неповними, і цю ситуацію можна виправити лише в результаті подальшого розвитку науки та практики.

Отже, **наукова проблема** – це форма наукового мислення, зміст якої становить те, що не досліджено людиною, але потребує пізнання, тобто це питання, котре виникло у процесі пізнання або практичної діяльності, і потребує відповідного науково-практичного вирішення.

Для формулювання проблеми необхідно не лише оцінити її значення для розвитку науки і практики, а й мати методи і засоби її вирішення. По суті, вибір проблем здебільшого визначає напрям

наукового пошуку, стратегію і тактику дослідження. Вибір, постановка і вирішення проблем залежать як від об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. До перших можна віднести: ступінь зрілості і розвитку об'єкта дослідження; рівень знань, теорій у певній галузі науки; потреби суспільної практики; наявність спеціальних технічних засобів, методів і методики дослідження.

Суб'єктивні чинники також суттєво впливають на постановку і вирішення проблем; передусім □ це наукові інтереси та практичний досвід дослідника, оригінальність мислення, наукова сумлінність, моральне задоволення, яке він отримує під час дослідження тощо.

Наукові дослідження умовно можна поділити на *теоретичні* та *прикладні*. *Теоретичні* – спрямовані на розкриття нових властивостей, відношень і закономірностей реального світу, тобто досліджують проблеми, пов'язані з пізнанням властивостей, законів природи та суспільства. *Прикладні дослідження* здійснюють пошук та аналіз шляхів, засобів і методів наукового пізнання з метою їх втілення у практичну діяльність. Кожний дослідник повинен знати специфіку наукової діяльності загалом і конкретної галузі знань зокрема. Ефективність наукового дослідження, оптимальне використання потенційних можливостей дослідника залежать від організації його праці. Чим вища організація наукового дослідження та праці дослідника, тим вагоміших результатів він може досягти за менший період часу, тим вищою буде якість та ефективність праці.

Основні принципи раціональної організації наукової діяльності □ це творчий підхід до постановки та вирішення проблем, наукове мислення, плановість, динамічність, колективність, самоорганізація, економічність, критичність і самокритичність, діловитість, енергійність, практичність.

*Творчий підхід* означає, що дослідник повинен прагнути до пояснення фактів, явищ і процесів реальної дійсності, намагатися внести щось нове в науку, тому для наукової діяльності характерною є постійна напружена розумова праця, спрямована на виявлення сутності та специфіки об'єкта і предмета дослідження. Дослідник має постійно розмірковувати про предмет дослідження, шукати шляхи розв'язання визначених наукових проблем.

*Наукове мислення* – це один з основних елементів наукової діяльності. Процес мислення відбувається у кожній людині по-різному, але значних результатів досягають лише ті дослідники,

котрі постійно цілеспрямовано та наполегливо міркують, концентрують свою увагу на предметі дослідження, виявляють творчу ініціативу.

**Плановість** у науковій діяльності зумовлюється тим, що цей вид праці людини є складним, трудомістким, часто потребує значних витрат часу та коштів. Отже, планова дисципліна допомагає запобігти невиправданім витратам часу і ресурсів, ефективно та результативно вирішувати наукові проблеми. Плановість у науковій діяльності реалізується шляхом розробки різноманітних планів і програм, календарних графіків, блок-схем, індивідуальних планів тощо.

**Колективність** наукової діяльності полягає в тому, що дослідник є членом певного колективу (групи, кафедри, інституту). Він може звертатися за порадами та обговорювати одержані результати з членами цього колективу, з науковим керівником, виступати з доповідями і повідомленнями на семінарах, наукових конференціях тощо.

Надзвичайно велике значення має **самоорганізація** праці дослідника, оскільки наукова діяльність підлягає обмеженій регламентації і нормуванню. Самоорганізація ґрунтується на певних правилах науково-дослідної роботи: постійно розмірковувати про предмет дослідження; працювати згідно з планом; при виконанні першочергової роботи відкидати другорядні справи; оптимально розподілити сили та час; заздалегідь готувати все необхідне; творчу роботу виконувати перед технічною, а складну – перед простою; доводити розпочате до кінця; постійно контролювати свою роботу; вчасно вносити корективи; обмежувати ширину і глибину дослідження.

## **5.2. Технологія наукової діяльності**

Будь-яке наукове дослідження передбачає максимальне використання комплексу індивідуальних якостей дослідника, певних прийомів і способів дослідницької праці. Для ефективної наукової творчості дослідник повинен мати певні особистісні якості. Безумовно, важко знайти людину, котра мала би ці риси в повному обсязі, але потрібно прагнути їх розвивати та виховувати. Необхідна постійна робота над собою для більш повного розкриття здібностей, уваги, пам'яті, спостережливості, формування навичок наукової праці.

Таблиця 5.1

## Основні особистісні якості дослідника

Творчі та ділові якості	Основні характеристики
1. <i>Професійна підготовка</i>	Наявність спеціальних знань, що відповідають специфіці наукової діяльності й обраному предмету дослідження, загальна ерудиція
2. <i>Допитливість</i>	Внутрішнє прагнення до збагнення істини, увага до непізаного і незрозумілого, високий інтерес до нових знань, зокрема до навчальної та наукової літератури
3. <i>Спостережливість</i>	Здатність до цілеспрямованого виявлення об'єктивних властивостей, зв'язків і відношень досліджуваних об'єктів
4. <i>Ініціативність</i>	Внутрішнє прагнення до вдосконалення форм діяльності, опанування новими методами, способами та прийомами дослідження, здатність до самостійного прийняття рішень
5. <i>Почуття новизни</i>	Уміння по-новому підходити до предмета дослідження, критичне ставлення до наявних поглядів, творчий підхід за роботи, активна підтримка всього нового та прогресивного
6. <i>Зацікавленість – у результатах дослідження</i>	Наявність внутрішньої потреби (мотивів, ідей), що спонукають до дослідження, ставлення до наукової праці як до важливої, привабливої
7. <i>Пунктуальність, ретельність, обов'язковість</i>	Якісне, своєчасне та ретельне виконання планів і графіків дослідження, дотримання власних зобов'язань
8. <i>Відповідальність і надійність</i>	Здатність виконувати свої обов'язки, відповідати за наукові дослідження, свої дії, вчинки та слова
9. <i>Організаторські здібності</i>	Здатність до планування, упорядкування, удосконалення як власної діяльності, так і діяльності інших людей для досягнення поставленої мети та виконання завдань дослідження.
10. <i>Комунікабельність</i>	Уміння налагоджувати контакти з різними людьми в процесі наукових досліджень

Дослідницька діяльність □ це такий вид діяльності людини, який складно передбачити або прогнозувати. Існують певні правила, яких доцільно дотримуватись у процесі досліджень, зокрема:

- поступове входження в роботу;
- ритмічність і рівномірність праці;
- планування роботи.

Наукова діяльність має творчий характер, тому визначається імпульсивністю, імпровізацією, потребує відповідного настрою. Успіх забезпечує насамперед систематична, ритмічна, ретельно спланована щоденна робота. Важливе значення для забезпечення високого рівня працездатності має належна організація робочого місця. Воно повинне правильно освітлюватися (згори і зліва), утримуватись у робочому порядку. Комп'ютер слід розташовувати таким чином, щоб ним було зручно користуватися. Бажано, щоб ПК був підключений до всевітньої мережі Internet, що створює додаткові можливості для пошуку інформації за темою дослідження. У процесі наукового пошуку дослідник здійснює ділове спілкування, яке може мати інформаційний або дискусійний характер, тому він повинен бути компетентним, тактовним, володіти прийомами безпосередніх та опосередкованих контактів, прагнути оперативної й ефективно вирішити чи обговорити питання. При веденні діалогу слід уважно вислуховувати співрозмовника, ставитися до нього неупереджено, делікатно, з повагою. Основні моменти такого спілкування доцільно занотовувати, щоби пізніше проаналізувати точку зору співрозмовника, його аргументи.

У процесі наукового пошуку в дослідника нагромаджуються різні за змістом і формою матеріали (рукописи, ксерокопії, конспекти, вирізки, картотеки, дискети тощо), які по суті є персональним архівом. Крім цього, дослідник має книги, періодичні видання, інструкції та інші публікації, що створюють особисту бібліотеку. Особиста бібліотека також повинна впорядковуватися і систематизуватися за видами видань (довідники, енциклопедії, словники, монографії, підручники); коли ж літератури багато – за її тематикою. Щодо періодичних видань, то доцільно окремо зберігати останні номери і видання минулих років. Потрібні для роботи статті чи інші матеріали варто копіювати і зберігати окремо у вигляді підшивок за окремими напрямками дослідження або темами.

## 6. ПОШУК, НАКОПИЧЕННЯ ТА ОБРОБКА НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

### 6.1. Підсистема інформації про об'єкт дослідження

Відповідальним етапом наукового дослідження є отримання й аналіз первинної та вторинної інформації з теми дослідження.

**Первинна інформація** – це вихідна інформація, яка є результатом безпосередніх соціологічних, експериментальних досліджень, вивчення практичного досвіду.

**Вторинна інформація** – це результат аналітико-синтетичної переробки первинної інформації.

Особливе значення первинна і вторинна інформація має для написання дисертації, оскільки служить теоретичним та експериментальним підґрунтям для досягнення мети дослідження і розв'язання його завдань. Вона є доказом **обґрунтованості** наукових положень дисертації, їх **достовірності** й **новизни**.

**Достовірність** – це достатня правильність, те, що не викликає сумнівів, доказ того, що названий результат (закон, закономірність, сукупність фактів та ін.) є істинним, правдивим. Достовірність – це повторюваність результату за одних і тих самих умов при багатьох перевірках на багатьох об'єктах.

Достовірність результатів і висновків дисертації обґрунтовується експериментом, логічним доказом, аналізом літературних та архівних джерел, перевіркою на практиці. Розрізняють три групи методів доказу достовірності: **аналітичні**, **експериментальні**, **підтвердження практикою**.

**Аналітичні методи** належать до найважливіших методів наукового пізнання, їх суть – доказ результату (закону, закономірності, формули, поняття) через логічні, математичні перетворення, аналіз статистичних даних, опублікованих і неопублікованих документів. Суть **експериментальних** методів перевірки достовірності полягає в проведенні наукових дослідів і порівнянні теоретичних та експериментальних результатів.

При зіставленні наукового результату з **практикою** необхідний збіг виведених у теорії положень з явищами, що спостерігаються в практичних ситуаціях.

Опис процесу дослідження – основна частина дисертаційної роботи, у якій подається огляд основних джерел з теми дослідження,

висвітлюються методика і техніка дослідження з використанням логічних законів і правил. Важливим є вибір методів дослідження, які є інструментом у добуванні фактичного матеріалу або первинної наукової інформації і виступають необхідною умовою досягнення поставленої в дисертації мети.

Підсистема інформації про об'єкт (предмет) дослідження – це систематична діяльність з отримання інформації, необхідної для досягнення його мети і завдань. До неї входять відбір джерел з теми дослідження, їх аналіз, вибір методів, збирання даних, їх обробка та аналіз для отримання інформації (первинної і вторинної) з метою вирішення конкретної проблеми.

Процес нагромадження та обробки наукової інформації включає такі складові:

- **визначення проблеми** – формування об'єкта (предмета) дослідження. Слід провести попереднє осмислення, тобто чітко визначити тему, використовуючи неформальний аналіз, потім – підсумкове дослідження, тобто структурований збір даних та аналіз для вирішення конкретного завдання;

- **аналіз вторинної інформації** (тобто опублікованої інформації з теми дослідження);

- **отримання первинної інформації** (тільки отриманих даних для вирішення конкретного завдання чи питання);

- **висновки і рекомендації** (висновки, отримані на основі аналізу літературних джерел і зібраних даних);

- **використання результатів** (можливість використання результатів як сьогодні, так і в перспективі).

Отже, підсистема інформації включає планомірне збирання, обробку, аналіз та узагальнення як первинної, так і вторинної наукової інформації з теми дослідження. Кожна зі складових збору та обробки інформації з теми має свої особливості.

## **6.2. Пошук вторинної документної інформації з теми**

Знання опублікованих (вторинних) джерел інформації з теми дослідження – неодмінна умова забезпечення якості наукового дослідження. Воно дає змогу глибше осмислити науковий матеріал, що міститься в опублікованих працях інших учених, оскільки

основні питання проблеми майже завжди викладено в більш ранніх дослідженнях.

Пошук, обробка та аналіз опублікованих джерел дають змогу виявити рівень дослідженості конкретної теми, підготувати огляд літератури з теми, створити список використаних джерел.

Для складання списку джерел з вибраної теми доцільно використовувати наявні в бібліотеках **систематичні каталоги**, у яких назви творів розташовані за галузями знань; **абеткові каталоги**, у яких картки на книжки розташовані в алфавітному порядку прізвищ авторів чи назв; **предметні каталоги**, що містять назви творів із конкретних проблем і питань; різноманітні **бібліографічні й довідкові** видання (посібники і покажчики з окремих тем і розділів), **виноски** і **посилання** в монографіях, підручниках, енциклопедіях, енциклопедичних словниках тощо. Слід виявити основні періодичні видання з обраної проблематики. Відбираючи основні матеріали, слід звернутися до покажчиків статей, опублікованих протягом календарного року і розміщених у кінці останнього номера журналу за кожний рік видання.

Далі слід створити **картотеку** (або список) літературних джерел з теми. Добре складена картотека навіть при побіжному перегляді назв джерел допомагає охопити тему в цілому. На її основі можна вже на самому початку дослідження уточнити структуру роботи.

Перегляду повинні підлягати всі види джерел, зміст яких пов'язаний з темою дисертаційного дослідження. До них належать матеріали, опубліковані в різноманітних вітчизняних і зарубіжних виданнях; неопубліковані документи (звіти про науково-дослідницькі і дослідно-конструкторські роботи, дисертації, депоновані рукописи, звіти фахівців про міжнародні відрядження, матеріали закордонних фірм та ін.), офіційні документи.

Визначення стану вивченості теми доцільно розпочинати зі знайомства з **інформаційними виданнями**, які містять оперативні систематизовані відомості про документи (опубліковані, неопубліковані), найсуттєвіші аспекти їх змісту.

Інформаційні видання на відміну від звичайних бібліографічних посібників включають не лише відомості про надруковані праці, а й ідеї та факти, що в них містяться. Крім оперативності, їх характеризують новизна поданої інформації, повнота охоплення



джерел і наявність довідкового апарату, що полегшує пошук і систематизацію літератури.

Інформаційні видання випускають інститути, служби науково-технічної інформації (НТІ), центри інформації, бібліотеки. Вони охоплюють усі галузі народного господарства.

До основних інститутів і організацій України, які здійснюють централізоване збирання і обробку основних видів опублікованих документів, належать: Книжкова палата України, Український інститут науково-технічної та економічної інформації (УкрІНТЕІ), Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського та інші бібліотечно-інформаційні установи загальнодержавного або регіонального рівня.

У Росії мережа цих установ об'єднана в Державну систему науково-технічної інформації (ДСНТІ), яка здійснює централізований збір та обробку основних видів документів: обробку російської і зарубіжної літератури з природничих і технічних наук здійснює Всеросійський інститут науково-технічної інформації (ВІНТІ), із суспільних наук – Інститут наукової інформації і суспільних наук (ІНІСН), патентної документації – Науково-виробниче об'єднання (НВО) «Поиск», звіти про НДР і ДКР, захищені дисертації обробляє Всеросійський науково-технічний інформаційний центр (ВНТІЦ), нормативно-технічні документи – Всеросійський науково-дослідний інститут класифікації інформації.

Основні посібники названих вище інститутів і організацій поділяються на три види: бібліографічні, реферативні та оглядові.

**Бібліографічні видання** містять упорядковану сукупність бібліографічних записів, показують, що видано з питання, яке цікавить фахівців. Бібліографічні описи виконують дві функції. Вони інформують про появу документа (сигнальна функція) і повідомляють необхідні відомості про його місцезнаходження (адресна функція). Із бібліографічних записів складають покажчики і бібліографічні списки.

Бібліографічні покажчики найчастіше є **сигнальними** і складаються з переліку бібліографічних записів, часто без анотацій і рефератів. Ці видання з максимальною повнотою інформують про вихід у світ вітчизняної і зарубіжної літератури, їх характеризує оперативність підготовки за порівняно короткий термін від часу виходу публікації до відображення її в покажчику.

Допомогу в пошуку літературних джерел надають **реферативні** видання, які містять публікації рефератів, що включають скорочений виклад змісту первинних документів. До реферативних видань належать реферативні журнали, реферативні збірники, експрес-інформації, інформаційні листівки та ін. Як правило, ці видання найповніше відображають усі документи з конкретної галузі.

При відборі літературних джерел дослідники мають звернути особливу увагу на видання Книжкової палати України: бібліографічні покажчики «Літопис книг», «Літопис газетних статей», «Літопис журнальних статей», «Літопис нот», «Літопис образотворчих видань», «Літопис рецензій», «Нові видання України», «Періодичні та продовжувані видання» та ін.

Поряд з інформаційними виданнями органів НТІ для інформаційного пошуку слід використовувати **автоматизовані інформаційно-пошукові системи, бази і банки даних, Internet**. Дані пошуку можуть бути використані безпосередньо, однак частіше вони слугують сходинкою (ключем) до виявлення первинних джерел інформації, якими є наукові праці (монографії, збірники) та інші необхідні для наукової роботи видання.

Особливе значення для пошуку та аналізу літератури, що видана за минулі роки, має **ретроспективна бібліографія**, призначенням якої є підготовка і розповсюдження бібліографічної інформації про твори друку за певний період часу в минулому.

Широке використання бібліографічних покажчиків, баз і банків даних, а також *Internet* забезпечить повноту відбору опублікованих і неопублікованих джерел з досліджуваної теми.

### **6.3. Аналіз наукової літератури з теми**

Наукові дослідження ґрунтуються на досягненнях науки. Невипадково кожна стаття, брошура, книга включає в себе **посилання** на попередні дослідження. Доповідь, реферат, дипломна (курсowa) робота також мають містити огляд літератури за темою.

У науковому дослідженні аналіз наукової літератури виконує такі **функції**:

- виявляє здобутки науки, її досягнення і недоліки, помилки і прогалини; сприяє визначенню основних тенденцій у поглядах фахівців на проблему з огляду на те, що вже зроблено в науці;

- дає змогу визначити актуальність, рівень розробленості проблеми, яку вивчає дослідник;
- надає матеріал для вибору аспектів і напрямів дослідження, його мети і завдань, а також теоретичних побудов;
- забезпечує достовірність висновків і результатів пошуків здобувача, зв'язок його концепції з загальним розвитком теорії.

При попередньому вивченні літератури здобувач знайомиться зі станом науки в цілому і розробки конкретного питання зокрема, виписує ідеї, які можуть стати базовими, узагальнюючими щодо даної проблеми (що спільного, чим відрізняються підходи вчених), дає точне визначення понять.

Вважається, що вивчення літератури з обраної теми слід починати з загальних робіт, щоб мати уявлення про основні питання, близькі до теми дослідження, а потім вести пошук нової літератури. Причому на першому етапі нагромадження інформації слід охопити якомога більше джерел, а потім поступово «відсіювати» зайві видання. Однак продуктивнішою є методика, за якою від самого початку роботи над дисертацією свідомо обмежується коло джерел, а вивчення починається саме з тих, що мають безпосередній стосунок до теми дисертації. Досвід показує, що вивчення надмірного кола джерел призводить до надлишку інформації, на довгий час гальмує вирішення конкретної наукової проблеми (завдання) дисертаційного дослідження.

Прискорити відбір і вивчення літературних джерел може чітка орієнтація здобувача на основні розділи і підрозділи дисертації, у яких будуть вирішуватися конкретні завдання дослідження в межах головної мети. Можна розробити деталізований питальник для кожного завдання з тим, щоб послідовно отримати відповіді на питання.

Методика читання наукової літератури суттєво відрізняється від читання художньої літератури. Розрізняють два типи читання: швидко і повільне.

Перший тип дає змогу дослідникові відповісти на запитання, чи варто дану книгу або статтю уважно читати. Другий – передбачає поглиблене вивчення джерел, переходячи від простого матеріалу до складного, від книг до статей, від вітчизняних джерел до зарубіжних.

Кожну статтю чи монографію слід читати з олівцем у руках, робити нотатки. Якщо є власний примірник або ксерокопії журналу, книги, статті, то можна робити позначки на полях. Це суттєво полегшить подальший аналіз літератури.

Загальноновизнаним є поетапне вивчення наукових публікацій:

- загальне ознайомлення з працями в цілому за їх змістом (переліком розділів і підрозділів);

- перегляд усього змісту;
- читання за послідовністю розміщення матеріалу;
- вибіркоче читання певної частини твору;
- виписування тієї частини матеріалу, що зацікавила;
- критичне оцінювання записаного, його редагування і «чистовий» запис як фрагмента тексту майбутньої дисертації (статті, монографії).

Особливою формою фактичного матеріалу є *цитати*, що органічно вписуються в текст дисертації при аналізі позицій автора. Їх використовують для того, щоб без перекручень передати думку автора першоджерела, для ідентифікації поглядів при порівнянні різних поглядів та ін. Виходячи з їх змісту, автор здійснює аналіз і синтез, буде систему обґрунтованих доказів. Цитати використовуються і для підтвердження окремих суджень, які висловлює здобувач. При цитуванні джерел слід дотримуватися таких правил:

- цитати мають бути точними;
- не можна перекручувати основну думку автора;
- використання цитат має бути оптимальним, тобто визначатися потребами розробки теми;
- потрібно точно зазначати джерело цитування;
- цитати мають органічно «вписуватися» в контекст.

Поряд із прямим цитуванням часто використовують переказ тексту першоджерела. У такому разі текст переказу старанно звіряють з першоджерелом.

Одним з основних результатів аналізу є *огляд літератури* за темою дослідження.

Найскладнішою є процедура *систематизації* наукової літератури при її огляді й аналізі. Інколи навіть у дисертації, монографії можна спостерегти примітивний аналіз літератури:

коротко повідомляється, що в такій-то праці такий-то вчений виклав таку-то позицію, а другий – іншу. Хронологічний перелік того, хто і що сказав з того чи іншого приводу, не можна вважати за науковий аналіз літератури.

Огляд літератури за темою на завершальному етапі дослідження покликаний не лише пов'язати проведене дослідження з загальним станом науки, а й порівняти отримані результати з даними інших дослідників, точку зору здобувача з поглядами інших учених, визначити загальні тенденції в науці, підтвердити актуальність теми і достовірність фактології й теорії здобувача. Після завершення дослідження аналіз літератури, як правило, поглиблюється, оскільки стає можливим більш обґрунтовано пояснити помилковість поглядів тих чи інших учених. Огляд джерел дає змогу визначити новий науковий напрям, який потребує дисертаційного дослідження.

### **Контрольні запитання і завдання**

1. Дайте визначення поняттю «первинна інформація», «вторинна інформація».
2. Які складові включає процес нагромадження та обробки наукової інформації?
3. Розтлумачте значення таких термінів «систематичний каталог», «абетковий каталог», «предметний каталог»?
4. З яких видань слід визначати стан вивченості теми ?
5. Які інститути й організації України здійснюють централізоване збирання і оброблення основних видів опублікованих документів?
6. Які видання надають допомогу в пошуку літературних джерел? Які видання містять публікації рефератів, що включають скорочений виклад змісту первинних документів?
7. Вкажіть на функції аналізу наукової літератури у науковому дослідженні.
8. Дайте визначення понять «швидке читання» і «повільне читання» наукової літератури.

## 7. МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ КУРСОВИХ ТА ДИПЛОМНИХ ТА РОБІТ

### 7.1. Загальна характеристика видів кваліфікаційних робіт

У професійній підготовці фахівців значну роль відіграють реферати, курсові, кваліфікаційні роботи.

**Реферат** (від лат. *refere* – доповідати, повідомляти) – короткий виклад змісту одного або кількох документів, наприклад, наукових статей з певної теми. Таким чином, реферат – це скорочений переказ змісту первинного документа (або його частини) з основними фактичними відомостями та висновками.

Реферат є одним з перших видів наукових робіт, які виконують студенти університету, починаючи з першого курсу. Реферати також пишуть аспіранти й ті, хто готується до складання кандидатських іспитів з філософії та фахових дисциплін.

**Курсова робота** – це самостійне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується з певного курсу або з окремих його розділів.

Згідно з «Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах України» курсова робота виконується з метою закріплення, поглиблення й узагальнення знань, здобутих студентами за час навчання, та їх застосування до комплексного вирішення конкретного фахового завдання.

Тематика курсових робіт має відповідати завданням навчальної дисципліни і тісно пов'язуватися з практичними потребами конкретного фаху. Вона затверджується на засіданні кафедри. Виконання курсових робіт визначається графіком.

Курсова робота дає змогу систематизувати здобуті теоретичні знання з вивченої дисципліни; перевірити якість цих знань; виявити здатність студента до самостійного осмислення проблеми, творчого критичного її дослідження; визначити його вміння збирати, аналізувати і систематизувати літературні джерела, застосовувати отримані знання при вирішенні практичних завдань; встановити рівень опанування сучасних методів дослідження, а також уміння формулювати висновки, пропозиції і рекомендації з предмета дослідження.

**Дипломна робота** — це кваліфікаційне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується на завершальному етапі навчання студентів у вищому навчальному закладі.

Дипломна робота має комплексний характер і пов'язана з використанням набутих студентом знань, умінь і навичок зі спеціальних дисциплін. У більшості випадків кваліфікаційна робота є продовженням та більш поглибленою розробкою теми курсової роботи студента-випускника. Вона передбачає систематизацію, закріплення, розширення теоретичних і практичних знань зі спеціальності та застосування їх при вирішенні конкретних наукових, виробничих та інших завдань.

До кваліфікаційних робіт висуваються такі основні вимоги:

- актуальність теми, відповідність її сучасному стану певної галузі науки та перспективам розвитку, практичним завданням певної сфери;
- вивчення й критичний аналіз наукових видань з теми;
- огляд історії досліджуваної проблеми та її сучасного стану;
- чітка характеристика предмета, мети й методів дослідження, опис та аналіз проведених автором експериментів;
- узагальнення результатів, їх обґрунтування, висновки та рекомендації.

Курсова (дипломна) робота як самостійне навчально-наукове дослідження має виявити рівень загальнонаукової та спеціальної підготовки студента, його здатність застосовувати здобуті знання під час розв'язання конкретних проблем, його схильність до аналізу та самостійного узагальнення матеріалу з теми дослідження.

Студентам надається право обирати тему курсових та дипломних робіт, визначені випусковими кафедрами університету, або пропонувати свої теми з обґрунтуванням їх розроблення.

Керівництво курсовими та кваліфікаційними роботами здійснюється провідними викладачами випускових кафедр. Організація та контроль за процесом підготовки й захисту цих робіт покладається на завідувачів кафедрами. Тематика курсових та кваліфікаційних робіт щорічно корегується з урахуванням набутого на кафедрах досвіду. Незалежно від обраної теми курсова (дипломна) робота структурно повинна містити: титульний аркуш; зміст; перелік умовних позначень (за потреби); вступ; кілька розділів (підрозділів), що розкривають теорію питання та досвід практичної роботи; висновки; список використаних джерел; додатки.

## 7.2. Послідовність виконання курсової (дипломної роботи)

Курсова й дипломна роботи освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра і магістра мають свою специфіку, їхні деталі завжди слід узгоджувати з науковим керівником.

Щодо їх структури, методики написання та оформлення, то вони мають подібні ознаки, тому вважаємо за доцільне проаналізувати їх спільно й кваліфікаційні роботи освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра і магістра далі називатимемо кваліфікаційними.

Виконання курсової (дипломної) роботи організовується відповідно до графіка, затвердженого кафедрою. Загалом послідовність виконання курсових і дипломних робіт може бути такою, як наведено в табл. 7.1:

<i>Етап виконання</i>	<i>Плановані дії</i>
1. Підготовчий етап	<ul style="list-style-type: none"><li>• Вибір теми та її обґрунтування</li><li>• Визначення об'єкта дослідження</li><li>• З'ясування предмета дослідження</li><li>• Формулювання мети дослідження</li><li>• Визначення завдань дослідження</li><li>• Підбір літератури з теми дослідження</li><li>• Складання попереднього плану роботи й узгодження його з керівником</li><li>• Оформлення завдання</li></ul>
2. Робота над текстом	<ul style="list-style-type: none"><li>• Вивчення та конспектування літератури</li><li>• Виклад тексту роботи</li><li>• Написання вступу до роботи</li><li>• Написання висновків</li></ul>
3. Етап оформлення роботи	<ul style="list-style-type: none"><li>• Складання списку літератури й джерел</li><li>• Оформлення додатків</li><li>• Літературне оформлення і редагування тексту</li></ul>
4. Підготовка до захисту і захист роботи	<ul style="list-style-type: none"><li>• Процедура захисту курсової роботи на кафедрі</li><li>• Попередній захист дипломних робіт на кафедрі у державній екзаменаційній комісії</li></ul>



## Підготовчий етап роботи над курсовою (дипломною) роботою

Цей перший етап починається з *вибору теми* курсової (дипломної) роботи, її осмислення та обґрунтування. Із переліку тем, запропонованих кафедрою, студент обирає ту, яка найповніше відповідає його навчально-науковим інтересам і схильностям. Перевага надається темі, при розробці якої студент може виявити максимум власної творчості та ініціативи. Разом з керівником необхідно визначити межі розкриття теми, основні питання, що будуть висвітлені в дослідженні. Завершується підготовчий етап роботи над дипломною роботою оформленням завдання для її виконання.

При з'ясуванні *об'єкта, предмета й мети* дослідження необхідно зважати на те, що між ними і темою курсової (дипломної) роботи існують системні логічні зв'язки.

*Об'єктом* дослідження є вся сукупність відношень різних аспектів теорії й практики науки, яка слугує джерелом необхідної для дослідника інформації.

*Предмет* дослідження – це лише ті суттєві зв'язки та відношення, які підлягають безпосередньому вивченню в певній роботі, є головними, визначальними для конкретного дослідження. Отже, предмет дослідження є більш вузким поняттям, ніж об'єкт.

Визначаючи об'єкт, треба знайти відповідь на запитання: що розглядається? Так, предмет визначає аспект розгляду, дає уявлення про зміст об'єкта дослідження, про те, які нові відношення, властивості, аспекти й функції об'єкта розкриваються. Інакше кажучи, об'єктом виступає те, що досліджується, а предметом – те, що в цьому об'єкті має наукове пояснення.

Правильне науково обґрунтоване визначення об'єкта дослідження – це не формальна, а суттєва, змістовна наукова акція, покликана зорієнтувати дослідника на виявлення місця й значення предмета дослідження в більш цілісному і широкому понятті, яким є об'єкт дослідження. Треба знати, що об'єкт дослідження – це частина об'єктивної реальності, яка на певному етапі стає предметом практичної й теоретичної діяльності людини як соціальної істоти (суб'єкта). Предмет дослідження є таким його елементом, який включає сукупність властивостей і відношень об'єкта, опосередкованих людиною (суб'єктом) у процесі дослідження з певною метою і в конкретних умовах.

*Мета дослідження* пов'язана з його об'єктом і предметом дослідження, а також з його кінцевим результатом і способом його досягнення. Кінцевий результат дослідження передбачає вирішення студентами проблемної ситуації, яка відображає суперечність між типовим станом об'єкта дослідження в реальній практиці й вимогами суспільства до його більш ефективного функціонування. Цей результат відображає очікуваний від виконання позитивний ефект, який формулюється двоступенево: перша частина – у вигляді суспільної корисності; друга – у вигляді конкретної користі, віднесеної до основного предмета дослідження.

Наявність поставленої мети дослідження дає змогу визначити його *завдання*, що можуть включати:

- вирішення певних теоретичних питань, які входять до загальної проблеми дослідження (наприклад, виявлення сутності понять, явищ, процесів, подальше вдосконалення їх вивчення, розробка ознак, рівнів функціонування, критеріїв ефективності, принципів та умов застосування тощо);

- усебічне вивчення практики розв'язання проблеми, виявлення її типового стану, недоліків і труднощів, їхніх причин;

- обґрунтування необхідної системи заходів щодо вирішення даної проблеми;

- експериментальна перевірка запропонованої системи заходів щодо відповідності її критеріям оптимальності, тобто досягнення максимально важливих у відповідних умовах результатів розв'язання цієї проблеми за певних витрат часу й зусиль.

Виконання завдань дослідження неможливе без *ознайомлення* з основними літературними (а, можливо, й архівними) джерелами з теми курсової (кваліфікаційної) роботи. З метою повного їх виявлення варто використовувати різні джерела пошуку: каталоги й картотеки кафедр та бібліотек факультету, університету, а також провідних наукових бібліотек міста, бібліографічні посібники, прикнижкові та пристатейні списки літератури, виноски й посилання в підручниках, монографіях і словниках тощо, а також покажчики змісту річних комплектів спеціальних періодичних видань.

Під час джерелознавчих пошуків необхідно з'ясувати *стан вивченості обраної теми* сучасною наукою, щоб не повторювати в роботі загальновідомих істин, більш конкретно й точно визначити напрями та основні розділи свого дослідження.

Бібліографічні записи виявлених з теми джерел краще робити на каталожних картках, щоб упорядкувати з них *робочу картотеку*, яка, на відміну від записів у зошиті, зручна тим, що її завжди можна доповнювати новими матеріалами, контролювати повноту добору літератури з кожного розділу курсової (кваліфікаційної) роботи, знаходити необхідні записи. Картки можна групувати в будь-якому порядку залежно від мети або періоду роботи над дослідженням. Зручним також є складання електронної картотеки.

На початковому етапі роботи над темою найбільш зручною є розстановка карток в єдиному алфавіті за прізвищами авторів та назвами видань. Можна згрупувати картки в картотеці за основними питаннями, що розкривають зміст теми курсової (дипломної) роботи. Тоді на каталожних роздільниках олівцем пишуть назви основних структурних частин роботи: Вступ, Розділ, Висновки тощо. Картотека наповнюється картками відповідно до теми розділів і підрозділів, що дає змогу своєчасно звернути увагу на недостатню кількість матеріалу з того чи іншого питання. Доцільно використовувати дублювання карток у різних розділах і підрозділах, якщо у статті або монографії розкрито комплекс питань з теми дослідження.

Картки робочої картотеки використовують для складання списку літератури, тому бібліографічні описи на картках мають бути повними, відповідати вимогам ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 і правилам складання бібліографічного опису. Крім основних відомостей про видання, на картках уміщують анотацію, а також шифр документа й назву бібліотеки, у якій він зберігається.

Складену з теми роботи картотеку необхідно дати на перегляд науковому керівникові, який порекомендує видання, котрі треба вивчити в першу чергу, а також ті, які слід вилучити з картотеки або, навпаки, включити до неї. Після узгодження з керівником наповнення картотеки встановлюється наявність необхідних видань у бібліотеках університету та міста.

Водночас разом з науковим керівником складається попередній план курсової (дипломної) роботи. Для більш чіткого визначення кола питань, які слід розглянути у роботі, кожен розділ плану можна поділити на підрозділи. Слід також пам'ятати, що надлишкове перевантаження плану є недоцільним. Після цього студент розпочинає вивчення знайдених джерел, переходячи до другого етапу роботи над дослідженням.

## **Робота над текстом курсової (дипломної роботи)**

Другий етап починається з вивчення та конспектування літератури з теми курсової (кваліфікаційної) роботи. Вивчення літератури слід починати з робіт, де проблему відображено в цілому, а потім перейти до більш вузьких досліджень. Знайомитися з виданням, в першу чергу, треба за титульним аркушем, з'ясовуючи, де, ким, коли його було видано. Слід переглянути зміст, який розкриває структуру видання, наповнення його розділів, звернутися до передмови.

Читаючи видання, необхідно уважно стежити за ходом авторської думки, вміти розрізняти головні положення від доказів та ілюстративного матеріалу. Часто статті з наукових збірників є складними для сприйняття, тому необхідно їх читати кілька разів, намагаючись виділити головну ідею та аргументи автор на її користь. З'ясовуючи це, слід виписати всі необхідні цитати, цифри, факти, умовиводи, якими оперує автор, доводячи основну ідею статті.

Конспектуючи матеріал, треба постійно пам'ятати тему курсової (дипломної) роботи, щоб виписувати тільки те, що має відношення до неї. Записувати цитати слід на одному боці окремих аркушів паперу стандартного розміру, що допомагає краще орієнтуватися в накопиченому матеріалі, систематизувати його за темами й проблемами. Кожна цитата, приклад, цифровий матеріал мають супроводжуватись точним описом джерела з позначенням сторінок, на яких опубліковано цей матеріал. Застосування так званих «розлапкованих цитат», коли думки іншого автора видаються за особисті, розглядається як грубе порушення літературної та наукової етики, кваліфікується як плагіат.

Проте це не означає, що студент зовсім не повинен спиратися на праці інших авторів: чим ширше й різноманітніше коло джерел, які використовував студент, тим вищою вважається теоретична та практична цінність його дослідження.

Після конспектування матеріалу необхідно перечитати його знову, щоб склалося цілісне уявлення про предмет вивчення. Щоб скомпонувати матеріали з одного питання, можна розрізати ті конспекти, де розглянуто кілька питань з теми дослідження.

Правильна й логічна структура курсової (дипломної) роботи – це запорука успіху розкриття теми.

Процес уточнення структури складний і може йти протягом всієї роботи над дослідженням.

Готуючись до **викладу тексту курсової (дипломної) роботи**, доцільно ще раз уважно прочитати її назву, що містить проблему, яку має бути розкрито. Проаналізований і систематизований матеріал викладається відповідно до змісту у вигляді окремих розділів і підрозділів. Кожен розділ висвітлює самостійне питання, а підрозділ або параграф – окрему його частину.

Тему треба розкривати без пропуску логічних ланок, тому, починаючи працювати над розділом, слід зазначити його головну ідею, а також тезу кожного підрозділу. Тези необхідно підтверджувати фактами, думками різних авторів, результатами анкетування та експерименту, аналізом конкретного практичного досвіду. Треба уникати безсистемного викладення фактів без достатнього їх осмислення й узагальнення.

Думки мають бути пов'язані між собою логічно. Увесь текст має підпорядковуватися головній ідеї. Один висновок не повинен суперечити іншому, а, навпаки, підкріплювати його. Якщо висновки не будуть пов'язані між собою, текст втратить свою єдність. Крім того, слід дотримуватися послідовності доказів.

Також важливим елементом етапу роботи над текстом курсових і кваліфікаційних робіт є написання *вступу* та *висновків*.

*Вступ* доцільно писати після того, як вже завершено основну частину курсової (кваліфікаційної) роботи. У вступі обґрунтовується актуальність теми, що вивчається, її практична значущість; визначається об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження; розглядаються методи, за допомогою яких воно проводилось; розкривається структура роботи, її основний зміст.

Обов'язковою частиною вступу є *огляд літератури* з теми дослідження, в якій включають найбільш цінні, актуальні роботи (10-15 джерел). Огляд має бути систематизованим аналізом теоретичної, методичної й практичної новизни, значущості, переваг і недоліків розглядуваних робіт, які доцільно згрупувати таким чином: роботи, що висвітлюють історію розвитку проблеми, теоретичні роботи, повністю присвячені темі, потім ті, що розкривають тему частково. В огляді не слід наводити повний бібліографічний опис публікацій, що аналізуються, достатньо назвати автора й назву, а поруч у дужках проставити порядковий номер у списку літератури.

Закінчити огляд треба коротким висновком про міру висвітлення в літературі основних аспектів теми.

Логічним завершенням курсової (дипломної) роботи є *висновки*. Головна їхня мета – підведення підсумків виконаної роботи. Висновки подаються у вигляді окремих лаконічних положень, методичних рекомендацій. Дуже важливо, щоб вони відповідали поставленим завданням. У висновках необхідно зазначити не тільки те позитивне, що вдалося виявити в результаті вивчення теми, але й недоліки та проблеми практичного функціонування культурологічних і документних систем, а також конкретні рекомендації щодо їх усунення. Основна вимога до заключної частини — не повторювати зміст вступу, основної частини роботи і висновків, зроблених у розділах.

#### ***Заключний етап роботи над курсовою (дипломною роботою)***

На цьому етапі передбачається складання списку використаної літератури і джерел, оформлення додатків та ілюстративного матеріалу, а також літературне оформлення й редагування тексту.

*Список використаної літератури й джерел* складається на основі робочої картотеки та відображає обсяг використаних джерел і міру вивченості досліджуваної теми, є «візитівкою» автора роботи, його професійним обличчям, свідчить про рівень володіння навичками роботи з науковою літературою. Список використаної літератури і джерел має містити бібліографічний опис джерел, використаних студентом під час роботи над темою. Укладаючи його, необхідно додержуватись вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 (див. Додаток 1).

Кожен бібліографічний опис треба починати з нового рядка, літературу слід розташовувати в алфавітному порядку авторів і назв праць, спочатку видання українською і російською мовами, потім — іноземною. Бібліографічні описи у «Списку...» повинні мати порядкову нумерацію. У тексті роботи слід давати посилання на номери списку у квадратних дужках. Якщо необхідно вказати номер сторінки, її ставлять через кому після номеру видання у списку літератури, наприклад [26, с. 13].

Завершуючи написання курсової (дипломної) роботи, необхідно систематизувати ілюстративний матеріал. Ілюстрації можна розміщувати в тексті або оформляти у вигляді додатків. Усі ***додатки*** повинні мати порядкову нумерацію та назви, що відповідають

їхньому змісту. Нумерація аркушів з додатками продовжує загальну нумерацію сторінок основного тексту роботи.

*Літературне оформлення* курсової (дипломної) роботи є важливим елементом її виконання й одним з багатьох чинників, на які зважає комісія при оцінюванні під час захисту. Перш за все звертається увага на змістовний бік викладу матеріалу: логічність і послідовність, повнота і репрезентативність, тобто широта використання наукових джерел, загальна грамотність і відповідність стандартам та прийнятим правилам, а також на текст роботи, список літератури й додатки, на зовнішнє оформлення титульного аркуша.

Перш ніж подавати чернетку науковому керівникові, треба ще раз переглянути, чи логічно викладено матеріал, чи є зв'язок між підрозділами та розділами, чи увесь текст «працює» на головну ідею курсової (дипломної) роботи. Схематичне зображення роботи дозволить виявити нелогічність в її структурі та змісті.

Оформляючи текст роботи, необхідно знайти час для повторного перегляду першоджерел. Це допоможе побачити ще щось цінне, що, можливо, було пропущено спочатку, наштотує нові цікаві думки, дозволить поглибити розуміння проблеми.

Доцільно відкласти текст роботи й повернутися до нього через деякий час, щоб подивитись на неї очима сторонньої особи. Увесь цей час слід нічого не читати з теми роботи, але постійно думати над нею. У цей період, коли тему вивчено та викладено, з'являються власні думки, власна оцінка та розуміння проблеми – неодмінна умова поліпшення структури і змісту роботи.

Під час редагування тексту бажано прочитати роботу вголос, що дозволить виявити непереконливість доказів, кострубатість фраз й виправити ці недоліки. Не слід боятися скорочувати написане – від цього текст тільки виграє. Під час підготовки чернетки необхідно звернути увагу на обробку кожного речення, на вибір необхідних формулювань, які б просто і чітко, коротко й доступно виражали зміст викладених питань.

У курсовій (дипломній) роботі слід прагнути дотримуватись прийнятої термінології, позначень, умовних скорочень і символів. Не рекомендується вживати штампи, вести виклад від першої особи: «На мою думку», «Я спостерігав», «Я вважаю», «Мені здається», «Ми отримуємо», «Ми спостерігаємо». Слід уникати в тексті частих повторень слів чи словосполучень.

При згадуванні в тексті прізвищ учених-дослідників їхні ініціали, як правило, ставляться перед прізвищем (А.Є. Конверський, а не Конверський А.Є., як це прийнято у списках літератури).

Недотримання такої вимоги ускладнює можливість внесення автором необхідних змін до тексту, які можна виконувати на полях або на зворотному боці аркуша. Саме тут керівником роботи може бути занотовано зауваження або пропозиції. Вважається за норму, коли курсова (дипломна) робота переробляється кілька разів. Навіть досвідчені автори неодноразово вносять зміни до своєї роботи.

Після остаточного узгодження чернетки з керівником можна оформляти чистовий варіант. Перед тим, як віддрукувати чернетку курсової (дипломної) роботи, її слід ще раз старанно перевірити, уточнити назви розділів, підрозділів, таблиць, послідовність розміщення матеріалу, звірити цифрові дані, обґрунтованість і чіткість формулювань, висновків і рекомендацій.

До формулювань заголовків (назв) розділів і підрозділів курсової (дипломної) роботи висуваються такі основні вимоги: стислість, чіткість і синтаксична різноманітність у побудові речень, з перевагою простих речень, послідовне та точне відображення внутрішньої логіки змісту роботи.

Розділи і підрозділи прийнято нумерувати арабськими цифрами. Підрозділи нумерують окремо в кожному розділі. Позначення розділів, параграфів та їхні порядкові номери пишуть в одному рядку із заголовком. Усі сторінки роботи нумеруються від титульної до останньої, без пропусків або літерних додатків. Першою сторінкою вважається титульний аркуш, на ньому номер сторінки не ставиться, другою – сторінка, що містить «зміст», на ній також номер не ставиться, а наступна сторінка вже має номер – 3 і далі по порядку. Порядковий номер сторінки розміщується праворуч на верхньому полі сторінки.

Курсова (дипломна) робота відкривається титульним аркушем. На ньому вказуються назви університету, факультету і кафедри, де вона виконувалась, назва теми роботи, прізвище, ім'я, по батькові автора, прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь і звання наукового керівника, рік і місце виконання роботи.

На наступній сторінці розміщується зміст роботи з позначенням сторінок, на яких розпочинаються розділи чи підрозділи, а їхні заголовки та підзаголовки мають бути виділені в тексті й відповідати змісту.



### ***Підготовка до захисту й захист курсової (дипломної роботи).***

Захист курсової роботи проводиться відповідно до графіка, затвердженого кафедрою, у присутності комісії у складі керівника та двох-трьох членів кафедри. Захист дипломної роботи відбувається на відкритому засіданні ДЕК та регламентується «Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах».

До захисту кваліфікаційних робіт допускаються студенти, які повністю виконали всі вимоги навчального плану.

Процедура захисту включає: доповідь студента про зміст роботи; запитання до автора; оголошення відгуку наукового керівника або його виступ (для кваліфікаційної роботи – й рецензента); відповіді студента на запитання членів комісії із захисту курсової роботи (для дипломної роботи – членів ДЕК) та осіб, присутніх на захисті; заключне слово студента; рішення комісії щодо оцінки роботи.

Доповідь студенту необхідно підготувати заздалегідь у формі виступу, в якому доцільно висвітлити такі важливі питання: актуальність теми дослідження; мета, завдання, об'єкт, предмет дослідження; що вдалося встановити, виявити, довести; якими методами це досягнуто; елементи новизни в теоретичних положеннях та у практичних рекомендаціях; з якими труднощами довелося зіткнутися у процесі дослідження; які положення не знайшли підтвердження. У виступі студент має також відповісти на основні зауваження наукового керівника, а для дипломної роботи – й рецензента. Доповідь студента не повинна продовжуватися більше 10–12 хвилин. Під час захисту курсової (дипломної) роботи студент зобов'язаний дати вичерпні відповіді на всі зауваження, що містяться у відгуках та рецензіях, а також у виступах на захисті. Процедура захисту кваліфікаційної роботи фіксується у протоколі ДЕК.

Студенти, які виявили особливі здібності до наукової творчості, захистили кваліфікаційну роботу на «відмінно», мають публікації, є переможцями Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт, можуть бути рекомендовані державною комісією для вступу до аспірантури. Кращі роботи можуть подаватися на конкурси студентських робіт, а також друкуватися у студентських збірниках. Кваліфікаційні й курсові роботи можуть брати участь у конкурсах, якщо вони являють собою розробки, проведені студентами у процесі навчання, і отримані в них результати опубліковано, впроваджено у практику або в навчальний процес.

## Контрольні запитання та завдання

1. Які є форми науково-дослідної роботи студентів?
2. Які існують вимоги до виконання курсової роботи?
3. Якою є структура та алгоритм написання курсової (дипломної) роботи?
4. Які є етапи роботи при проведенні наукового дослідження?
5. Що таке робоча картотека літератури?
6. Які вимоги до написання тексту курсової (дипломної) роботи?
7. Керівництво курсовою (дипломною) роботою та її захист.
8. Особливості виконання і захисту дипломної роботи.
9. Що таке об'єкт, предмет наукового дослідження?
10. Які є вимоги до вибору та обґрунтування актуальності теми?

## ТЕМА 8.

### Форми впровадження результатів наукового дослідження.

- 8.1. Наукова публікація: поняття, функції, основні види.
- 8.2. Наукова монографія, наукова стаття, тези.
- 8.3. Методика підготовки та оформлення публікації.

#### *8.1. Наукова публікація: поняття, функції, основні види*

Результати наукових досліджень оприлюднюються у вигляді різних видів публікацій. Це сприяє встановленню пріоритету автора (дата підписання публікації до друку – це дата пріоритету науковця), а також свідчить про особистий внесок дослідника в розробку наукової проблеми (особливе значення мають індивідуальні публікації, роботи у співавторстві потребують додаткових роз'яснень). У тексті дисертації та автореферату здобувач має наводити посилання на власні публікації, включити їх до списку використаної літератури і джерел.

Публікації відображають основний зміст, новизну наукового дослідження і фіксують завершення певного етапу дослідження або роботи в цілому. Крім цього, публікації забезпечують первинною науковою інформацією суспільство, сповіщають наукове співтовариство про появу нового наукового знання і передають індивідуальний результат у загальне надбання.

Існують такі види наукових публікацій: монографія, стаття, автореферат, препринт, тези доповідей, наукова доповідь, збірник наукових праць. Наукові публікації виходять друком у формі друкованих або електронних видань.

*Видання* – це такий документ, що пройшов «редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений друкуванням, тисненням або іншим способом, містить інформацію, призначену для поширення і відповідає вимогам державних стандартів, інших нормативних документів щодо видавничого оформлення» (ДСТУ 3017-95 «Видання. Основні види. Терміни та визначення»).

*Монографія* – науково-книжкове видання певного дослідження однієї проблеми або теми, що належить одному чи кільком авторам.

*Стаття* – це вміщені в науковому журналі чи збірнику результати дослідження конкретного питання, що мають певне наукове й практичне значення.

*Автореферат дисертації* – це наукове видання у вигляді брошури авторського реферату проведеного дослідження, яке подається на здобуття наукового ступеня.

*Препринт* – наукове видання з матеріалами попереднього характеру, які публікуються до виходу у світ видання, в якому вони мають бути розміщені.

*Тези доповідей, матеріали наукової конференції* – це неперіодичні збірники підсумків наукових конференцій, доповідей, рекомендацій та рішень.

*Збірники наукових праць* – це збірники матеріалів досліджень, які виконано в наукових установах, навчальних закладах та наукових товариствах. Наукові видання вимагають суворого дотримання видавничого оформлення, а саме, вихідних відомостей, вихідних і випускних даних.

*Вихідні відомості* – це відомості про авторів, назву видання, підзаголовні й надзаголовні дані, нумерація, вихідні дані, індекси УДК або ББК, міжнародний стандартний номер книги тощо.

*Вихідні дані* включають: місце випуску видання, назву видавництва і рік випуску.

*До випускних даних* належать: дати подання й підписання до друку; формат паперу і частка аркуша; вид і номер паперу; гарнітура шрифту основного тексту; спосіб друку; обсяг видання в умовних друкарських та обліково-видавничих аркушах тощо.

Основний зміст дисертацій може висвітлюватись як у **фахових виданнях**, які вважаються основними при захисті дисертації, так і в будь-яких наукових друкованих виданнях, які розглядаються як **додаткові**.

## 8.2. Наукова монографія, наукова стаття, тези

*Монографія* – це наукова праця у вигляді книги, яка містить повне або поглиблене дослідження однієї проблеми або теми, що належить одному або кільком авторам.

Розрізняють два види монографій – наукові й практичні.

*Наукова монографія* – це науково-дослідна праця, предметом викладу якої є вичерпне узагальнення теоретичного матеріалу з наукової проблеми або теми з критичним його аналізом, визначенням вагомості, формулюванням нових наукових концепцій. Монографія фіксує науковий пріоритет, забезпечує первинною науковою інформацією суспільство, слугує висвітленню основного змісту і результатів дисертаційного дослідження.

Між дисертацією та монографією існують певні відмінності. По-перше, дисертація передбачає виклад наукових результатів і висновків, автором яких є *особисто* пошукач. Монографія – це виклад результатів, ідей, концепцій, які належать як здобувачу, так і іншим авторам. По-друге, дисертація містить нові наукові результати, висновки, факти, а монографія може викладати як нові результати, так і методичні, технологічні рішення, факти, які вже відомі. По-третє, дисертація має визначену структуру й правила оформлення, яких необхідно обов'язково дотримуватись. Монографія не має таких чітких вимог.

Не існує стандарту щодо композиції наукової монографії. Кожен її автор може вибрати будь-яку структуру і порядок організації наукового матеріалу, зважаючи на логіку викладу і повноту висвітлення основного змісту дисертації. Традиційно склалася певна композиційна структура наукової монографії, основними елементами якої в порядку їх розміщення є такі: *титільний аркуш, анотація, перелік умовних скорочень (за необхідності), вступ або передмова, основна частина, висновки або післямова, література, допоміжні покажчики, додатки, зміст.*

Наукову монографію призначено, перш за все, для вчених, фахівців певної галузі науки, вона має відповідати за змістом і формою даному жанру публікації. Особливо важливими є чіткість формулювань і викладу матеріалу, логіка висвітлення основних ідей, концепцій, висновків. Її обсяг має становити не менше 6 друкованих аркушів, а у випадку монографій, що висвітлюють результати дисертаційних досліджень, відповідно більше.

**Наукова стаття** – один з основних видів публікацій. Вона містить виклад проміжних або кінцевих результатів наукового дослідження, висвітлює конкретне окреме питання з теми дисертації, фіксує науковий пріоритет автора. Оптимальний обсяг наукової статті – 0,5 авторського аркуша.

Стаття повинна мати такі структурні елементи:

1. *Вступ* – постановка наукової проблеми, її актуальність, зв'язок з найважливішими завданнями науки й народного господарства України, значення для розвитку певної галузі науки або практичної діяльності (перший абзац або 5–10 рядків). Як правило, вступ має включати у себе: визначення наукової гіпотези; докладно пояснювати причини, за якими розпочато дослідження; розкривати рівень актуальності даної теми.

2. *Аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на яке спирається автор; існуючі погляди на проблему; труднощі при розробці даного питання, виділення невирішених питань у межах загальної проблеми, котрим присвячена стаття (0,5–2 сторінки тексту через 1,5 інтервали).

3. *Формулювання мети статті* передбачає виголошення головної ідеї даної публікації, яка суттєво відрізняється від існуючих, доповнює або поглиблює вже відомі підходи; уведення до наукового обігу нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей або уточнення відомих раніше, але недостатньо вивчених.

4. *Виклад змісту власного дослідження* – основна частина статті. У ній висвітлюються основні положення й результати наукового дослідження, особисті ідеї, думки, отримані наукові факти, виявлені закономірності, зв'язки, тенденції, методика отримання та аналіз фактичного матеріалу, особистий внесок автора в досягнення й реалізацію основних висновків тощо (п'ять–вісім сторінок).

5. *Висновок*, в якому формулюється основний умовивід автора, зміст висновків і рекомендацій, їхнє значення для теорії й практики, суспільна значущість, коротко накреслюються перспективи подальших досліджень з теми (третина сторінки).

6. *Бібліографічний список цитованої літератури*, в якому вміщені бібліографічні описи тих джерел і літератури, на які є посилання у тексті статті.

7. *Анотації*, додаються до статей українською, російською та англійською мовами.

Жанр наукової статті потребує дотримання певних правил:

- у правому верхньому куті розміщуються прізвище та ініціали автора (ініціали ставлять перед прізвищем); за необхідності вказуються відомості, що доповнюють дані про автора;
- назва статті стисло відбиває її головну ідею, думку (5-7 слів);
- слід уникати стилю наукового звіту чи науково-популярної статті;
- недоцільно ставити риторичні запитання; мають переважати розповідні речення;
- не слід постійно виділяти текст цифрами 1, 2 тощо, ті чи інші думки, положення; слід починати перелік елементів, позицій з нового рядка, відокремлюючи їх один від одного крапкою з комою;
- □ у тексті прийнятним є використання різних видів переліку: спочатку, на початку, спершу, потім, далі, нарешті; по-перше, по-друге, по-третє; на першому етапі, на другому етапі тощо;
- цитати у статті мають містити точні бібліографічні посилання;
- усі посилання на авторитети подаються на початку статті, основний же її обсяг присвячують викладу власних думок; не слід наводити для підтвердження достовірності своїх висновків і рекомендацій висловлювання інших учених, оскільки це свідчить, що ідея дослідника не нова, була відома раніше і не підлягає сумніву;
- стаття має завершуватися конкретними висновками і рекомендаціями.

Рукопис статті повинен бути підписаний автором (-ами) і направлений до редакції у двох примірниках. До нього додається комп'ютерна версія, а також на окремому аркуші інформація про автора із зазначенням повного прізвища та ім'я по батькові, місця роботи (навчання), посади, контактного телефону та поштової електронної адреси.

Наукові журнали можуть вимати наявність однієї чи двох рецензій на статтю або витягу з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку (для авторів, які не мають вченого ступеня чи звання).

**Тези наукової доповіді** – це опубліковані до початку наукової конференції матеріали попереднього характеру, де викладено основні аспекти наукової доповіді. Вони фіксують науковий пріоритет автора й містять матеріали, відсутні в інших публікаціях. Можливий виклад однієї тези.

Рекомендований обсяг тез наукової доповіді становить дві-три сторінки машинописного тексту через 1 чи 1,5 інтервали. Схематично структура тез наукової доповіді виглядає таким чином: теза – обґрунтування – доказ – аргумент – результат – перспективи.

При підготовці тез наукової доповіді слід дотримуватися таких правил:

- у правому верхньому куті розміщують прізвище автора та його ініціали; за необхідності вказують інші дані, які доповнюють відомості про автора (студент, аспірант, викладач, місце роботи або навчання).

- назва тез доповіді стисло відбиває головну ідею, думку, положення (п'ять-сім слів).

Виклад змісту доповіді доцільно здійснювати у такій послідовності: актуальність проблеми; стан розробки проблеми (перелічуються вчені, які зверталися до розробки цієї проблеми); наявність проблемної ситуації між необхідністю її вивчення, удосконалення та сучасним станом її розробки та втілення; основна ідея, положення, висновки дослідження, якими методами це досягнуто; основні результати дослідження, їхнє значення для розвитку теорії та/або практики.

Посилання на джерела, цитати в тезах доповіді використовуються рідко. Дозволяється включати цифровий, фактичний матеріал. Формулювання кожної тези починається з нового рядка. Кожна теза містить самостійну думку, що висловлюється в одному або кількох реченнях. Виклад суті ідеї чи положення здійснюється без наведення конкретних прикладів.

Виступаючи на науковій конференції, можна послатися на опубліковані тези доповіді і зупинитися на одній з основних тез. Тези засвідчують апробацію результатів наукового дослідження.

Досить поширеною формою оприлюднення результатів наукового дослідження є **доповіді та повідомлення**.

**Доповідь** – це документ, у якому викладаються у певні питання, даються висновки, пропозиції. Вона призначена для усного (публічного) прочитання та обговорення.

Розрізняють такі види доповідей:

1. Звітні (узагальнення стану справ, ходу роботи за певний час);
2. Поточні (інформація про хід роботи);
3. На теми наукових досліджень.

**Наукова доповідь** – це публічно виголошене повідомлення, розгорнутий виклад певної наукової проблеми, одна із форм оприлюднення результатів наукової роботи, можливості за короткий проміжок часу увійти в наукове товариство за умови яскравого виступу. Структура тексту доповіді аналогічна плану статті.

*Алгоритм тексту доповіді:*

Вступ → Основна частина → Підсумкова частина

У вступі зазначається проблемна ситуація, яка зумовила потребу публічного виступу, потім обґрунтовується основна ідея автора, наводяться аргументи, факти, теоретичні викладки і на кінець висновки і рекомендації.

При написанні доповіді слід зважати на те, що значна, суттєва частина її надрукована в тезах, частина – на слайдах, плакатах, тому доповідач лише дає окремі коментарі до ілюстрованого матеріалу, опубліковані тези. Це дозволяє заощадити час виступу на 20-40%. Доцільним є посилання на попередні виступи, полемічний характер доповідей, що викликає інтерес у слухачів. При формуванні змісту доповіді слід врахувати, що за 10 хвилин людина може прочитати текст надрукований на чотирьох сторінках машинописного тексту(через два інтервали). Обсяг доповіді становить 8-12 сторінок (до 30 хвилини). Повідомлення, виступ можуть бути обсягом на 4-6 сторінок.

### **8.3. Методика підготовки та оформлення публікації**

Публікація будь-яких матеріалів є індивідуальною справою дослідника. Стиль і методика їх підготовки залежить від творчості та задуму автора, власного розуміння проблеми. При цьому можуть використовуватись різні методичні прийоми викладу наукового матеріалу, зокрема: *послідовний; цілісний* (з наступною обробкою кожної частини, розділу); *вибірковий* (розділи пишуться окремо).

**Послідовний виклад** матеріалу логічно зумовлює схему підготовки публікації: ідея (задум), план, відбір матеріалу; групування, його систематизація, редагування. Тут дотримуються послідовності викладу матеріалу, виключено повтор; але звичайно, є зайві витрати часу на послідовне опрацювання інформації.

**Цілісний спосіб** – це написання всієї праці в чорновому варіанті, а потім обробка її в частинах і деталях, внесення доповнень, виправлень. Тут економиться час, але є небезпека порушення послідовності викладу матеріалу.



**Вибірковий виклад** матеріалу часто використовуються дослідниками так, як їм зручно. При цьому важливим є доведення кожного розділу до кінцевого результату, щоб при об'єднанні розділів в цілому матеріал був готовий до видання.

У процесі написання наукової праці умовно виділяють декілька етапів: формування задуму і складання попереднього плану; відбір і підготовка матеріалів, групування їх та опрацювання рукопису.

На першому етапі задуму формулюється мета роботи, на яке коло читачів вона розрахована, які матеріали в ній подавати; передбачається повнота і ґрунтовність викладу; теоретичне та практичне спрямування; які ілюстративні матеріали необхідні для розкриття її змісту. Визначається назва праці, яку потім можна корегувати.

Наступний етап передбачає групування матеріалів за попереднім планом-проспектом і паралельно визначається рубрикація праці, тобто поділ її на логічно підпорядковані елементи-частини, розділи, підрозділи, пункти, інакше створення чорнового макета праці.

При опрацюванні рукопису уточнюються його зміст, оцінюються висновки, логічність і послідовність викладу матеріалу, відповідність назв роботи та її розділів змісту, викладеному в них, перевіряється аргументованість основних положень, новизна теоретична і практична значущість роботи.

Досить важливим в підготовці чистового тексту автор практично і принципово його оцінює: кожний висновок, формули, таблиці, окремі речення перерішуються, перевіряються висновки, теоретична і практична значущість матеріалу публікації; Аналізується правильність оформлення рукопису: літературні джерела, цитати. Підготовлений для передачі у видавництво, рукопис має відповідати певним вимогам, зумовленим процесом його подальшої підготовки до друку, про більшість з них уже йшла мова в попередніх лекціях.

### **Контрольні запитання та завдання**

1. Що таке наукова публікація та її основні види?
2. Монографія: поняття, алгоритм її написання.
3. Наукова стаття, вимоги до її оформлення.
4. Що таке авторський, друкований та обліково-видавничий аркуш.
5. Які відмінності між дисертацією і монографією?
6. Які методичні прийоми використовуються при підготовці публікації.
7. Доповідь, види та вимоги до підготовки.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Арнольд И.В.* Основы научных исследований в лингвистике. – М. : Высш. шк., 1991. – 140 с.
2. *Артемчук Г.І., Курило В.М., Кочерган М.П.* Методика організації науково-дослідної роботи: Навч. посіб. для студентів і викладачів вищ. навч. закладів. – К.: Форум, 2000. – 271 с.
3. *Ковальчук В.В., Моїсєєв Л.М.* Основы научных исследований: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 208 с.
4. *Комиссаров В.Н.* Современное переводоведение. Учебное пособие. – М. : Изд-во УРАО, 2004. – 187 с.
5. *Крушельницька О.В.* Методологія та організація наукових досліджень: Навч. Посібник / О.В. Крушельницька. – К. : Кондор, 2003. – 192 с.
6. *П’ятницька-Позднякова І.С.* Основы научных исследований у вищій школі: Навч. Посібник / І.С.П’ятницька-Позднякова. – К., 2003. – 116 с.
7. *Романчиков В.І.* Основы научных исследований. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 254 с.
8. *Свердан М.М., Свердан М.Р.* Основы научных исследований: Навчальний посібник. – Чернівці : Рута, 2006. – 352 с.
9. *Філіпенко А.С.* Основы научных исследований. Конспект лекцій: Навчальний посібник. – К. : Академвидав, 2005. – 208 с.
10. *Цехмістрова Г.С.* Основы научных исследований. Навч. посіб. – К.: ВД “Слово”, 2003. – 240 с.
11. *Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М.* Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. – 5-те вид., стер. – К.: Знання, 2006. – 307 с.

**ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ  
БІБЛОГРАФІЧНОГО ОПИСУ У СПИСКУ ДЖЕРЕЛ**

Хар-ка джерела	Приклад оформлення
<p align="center"><b>Книги</b>  <b>Один автор</b></p>	<p>Василій Великий. Гомілії / Василій Великий ; [пер. з давньогрец. Л. Звонська]. – Львів : Свічадо, 2006. – 307 с.</p> <p>Матюх Н. Д. Що дорожче срібла-золота / Наталія Дмитрівна Матюх. – К. : Асамблея діл. кіл : Ін-т соц. іміджмейкінгу, 2006. – 311 с. – (Ювеліри України ; т. 1).</p> <p>Шкляр В. Елементал : [роман] / Василь Шкляр. – Львів : Кальварія, 2005. – 196 с. – (Першотвір).</p>
<p align="center"><b>Два автори</b></p>	<p>Матяш І. Б. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині : історія, спогади, арх. док. / І. Матяш, Ю. Мушка. – К. : Києво-Могилян. акад., 2005. – 397, [1] с. – (Бібліотека наукового щорічника «Україна дипломатична» ; вип. 1).</p> <p>Ромовська З. В. Сімейне законодавство України / З. В. Ромовська, Ю. В. Черняк. – К. : Прецедент, 2006. – 93 с. – (Юридична бібліотека. Бібліотека адвоката) (Матеріали до складання кваліфікаційних іспитів для отримання Свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю ; вип. 11).</p> <p>Суберляк О. В. Технологія переробки полімерних та композиційних матеріалів : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Суберляк, П. І. Баштанник. – Львів : Растр-7, 2007. – 375 с.</p>
<p align="center"><b>Три автори</b></p>	<p>Акофф Р. Л. Идеализированное проектирование: как предотвратить завтрашний кризис сегодня. Создание будущего организации / Акофф Р. Л., Магидсон Д., Эддисон Г. Д. ; пер. с англ. Ф. П. Тарасенко. – Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2007. – XLIII, 265 с.</p>

<p><b>Чотири автори</b></p>	<p>Методика нормування ресурсів для виробництва продукції рослинництва / [ Вітвіцький В. В., Кисляченко М. Ф., Лобастов І. В., Нечипорук А. А.]. – К. : НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2006. – 106 с. – (Бібліотека спеціаліста АПК. Економічні нормативи).</p> <p>Механізація переробної галузі агропромислового комплексу : [підруч. для учнів проф.-техн. навч. закл.] / О. В. Гвоздев, Ф. Ю. Ялпачик, Ю. П. Рогач, М. М. Сердюк. – К. : Вища освіта, 2006. – 478, [1] с. – (ПТО: Професійно-технічна освіта).</p>
<p><b>П'ять і більше авторів</b></p>	<p>Психологія менеджмента / [ Власов П. К., Липницький А. В., Луцихина І. М. и др.] ; под ред. Г. С. Никифорова. – [3-е изд.]. – Х. : Гуманитар. центр, 2007. – 510 с.</p> <p>Формування здорового способу життя молоді : навч.-метод. посіб. для працівників соц. служб для сім'ї, дітей та молоді / [Т. В. Бондар, О. Г. Карпенко, Д. М. Дикова-Фаворська та ін.]. – К. : Укр. ін-т соц. дослідж., 2005. – 115 с. – (Серія «Формування здорового способу життя молоді» : у 14 кн., кн. 13).</p>
<p><b>Без автора</b></p>	<p>Історія Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря / [авт. тексту В. Клос]. – К. : Грані-Т, 2007. – 119 с. – (Грані світу).</p> <p>Воскресіння мертвих : українська барокова драма : антологія / [упорядкув., ст., пер. і прим. В. О. Шевчук]. – К. : Грамота, 2007. – 638, [1] с.</p> <p>Проблеми типологічної та квантитативної лексикології : [зб.наук.праць / наук. ред. Каліущенко В. та ін.]. – Чернівці : Рута, 2007. – 310 с.</p>
<p><b>Багатомний документ</b></p>	<p>Історія Національної академії наук України, 1941–1945 / [упоряд. Л. М. Яременко та ін.]. – К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2007 – . – (Джерела з історії науки в Україні).</p> <p>Ч. 2 : Додатки – 2007. – 573, [1] с.</p> <p>Бондаренко В. Г. Теорія ймовірностей і математична статистика. Ч.1 / В. Г. Бондаренко, І. Ю. Канівська, С. М. Парамонова. – К. : НТУУ «КПІ», 2006. – 125 с.</p>

<p><i>Матеріали конференцій, з'їздів</i></p>	<p>Оцінка й обґрунтування продовження ресурсу елементів конструкцій : праці конф., 6–9 черв. 2000 р., Київ. Т. 2 / відп. Ред. В. Т. Трощенко. – К. : НАН України, Ін-т пробл. міцності, 2000. – С. 559–956, XIII, [2] с. – (Ресурс 2000).</p> <p>Проблеми обчислювальної механіки і міцності конструкцій : зб. наук. праць / наук. ред. В. І. Моссаковський. – Дніпропетровськ : Навч. кн., 1999. – 215 с.</p> <p>Ризикологія в економіці та підприємстві : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., 27-28 берез. 2001 р. / М-во освіти і науки України, Держ податк. адмін. України [та ін.]. – К. : КНЕУ : Акад. ДПС України, 2001. – 452 с.</p>
<p><i>Препринти</i></p>	<p>Панасюк М. І. Про точність визначення активності твердих радіоактивних відходів гамма-методами / Панасюк М. І., Скорбун А. Д., Сплошной Б. М. – Чорнобиль : Ін-т пробл. безпеки АЕС НАН України, 2006. – 7, [1] с. – (Препринт / НАН України, Ін-т пробл. безпеки АЕС ; 06-1).</p>
<p><i>Депоновані наукові праці</i></p>	<p>Разумовский, В. А. Управление маркетинговыми исследованиями в регионе / В. А. Разумовский, Д. А. Андреев. – М., 2002. – 210 с. – Деп. в ИНИОН Рос. акад. наук 15.02.02, № 139876.</p>
<p><i>Словники</i></p>	<p>Географія : словник-довідник / [авт.-уклад. Ципін В. Л.]. – Х. : Халімон, 2006. – 175, [1] с.</p> <p>Тимошенко З. І. Болонський процес в дії : словник-довідник основ. термінів і понять з орг. навч. процесу у вищ. навч. закл. / З. І. Тимошенко, О. І. Тимошенко. – К. : Європ. ун-т, 2007. – 57 с.</p> <p>Українсько-німецький тематичний словник [уклад. Н. Яцко та ін.]. – К. : Карпенко, 2007. – 219 с.</p> <p>Європейський Союз : словник-довідник / [ред.-упоряд. М. Марченко]. – 2-ге вид., оновл. – К. : К.І.С., 2006. – 138 с.</p>

<p><i>Атласи</i></p>	<p>Україна : екол.-геогр. атлас : присвяч. всесвіт. дню науки в ім'я миру та розвитку згідно з рішенням 31 сесії ген. конф. ЮНЕСКО / [наук. редкол.: С. С. Куруленко та ін.] ; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України [та ін.]. – / [наук. редкол.: С. С. Куруленко та ін.]. – К. : Варта, 2006. – 217, [1] с.</p> <p>Куерда Х. Атлас ботаніки / Хосе Куерда ; [пер. з ісп. В. Й. Шовкун]. – Х. : Ранок, 2005. – 96 с.</p>
<p><i>Законодавчі та нормативні документи</i></p>	<p>Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 1 груд. 2005 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 207 с. – (Бібліотека офіційних видань).</p> <p>Медицина статистика статистика : зб. нормат. док. / упоряд. та голов. ред. В. М. Заболотько. – К. : МНІАЦ мед. статистики : Медінформ, 2006. – 459 с. – (Нормативні директивні правові документи).</p>
<p><i>Бібліографічні показники</i></p>	<p>Куц О. С. Бібліографічний покажчик та анотації кандидатських дисертацій, захищених у спеціалізованій вченій раді Львівського державного університету фізичної культури у 2006 році / О. Куц, О. Вацеба. – Львів : Укр. технології, 2007. – 74 с.</p> <p>Систематизований покажчик матеріалів з кримінального права, опублікованих у Віснику Конституційного Суду України за 1997-2005 роки / [уклад. Кириць Б. О., Потлань О. С.]. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 11 с. – (Серія: Бібліографічні довідники ; вип. 2).</p>
<p><i>Дисертації</i></p>	<p>Петров П.П. Активність молодих зірок сонячної маси: дис. ... доктора фіз.-мат. наук : 01.03.02 / Петров Петро Петрович. – К., 2005. – 276 с.</p>
<p><i>Автореферати дисертацій</i></p>	<p>Новосад І.Я. Технологічне забезпечення виготовлення секцій робочих органів гнучких гвинтових конвеєрів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.02.08 «Технологія машино-будування» / І. Я. Новосад. – Тернопіль, 2007. – 20 с.</p>

<i>Авторські свідоцтва</i>	А. с. 1007970 СССР, МКИ <sup>3</sup> В 25 J 15/00. Устройство для захвата неориентированных деталей типа валов / В. С. Ваулин, В. Г. Кемайкин (СССР). – № 3360585/25–08 ; заявл. 23.11.81 ; опубл. 30.03.83, Бюл. № 12.
<i>Патенти</i>	Іпат. 2187888 Российская Федерация, МПК <sup>7</sup> Н 04 В 1/38, Н 04 J 13/00. Приемопередающее устройство / Чугаева В.И.; заявитель и патентообладатель Воронеж. науч.-исслед. ин-т связи. – № 2000131736/09 ; заявл. 18.12.00 ; опубл. 20.08.02, Бюл. № 23 (II ч.).
<i>Частина книги, періодичного продовжуваного видання</i>	<p>Козіна Ж. Л. Теоретичні основи і результати практичного застосування системного аналізу в наукових дослідженнях в області спортивних ігор / Ж. Л. Козіна // Теорія та методика фізичного виховання. – 2007. – № 6. – С. 15–18, 35–38.</p> <p>Регіональні особливості смертності населення України / Л. А. Чепелевська, Р. О. Моїсеєнко, Г. І. Баторщина [та ін.] // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2007. – № 1. – С. 25–29.</p> <p>Зеров М. Поетична діяльність Куліша // Українське письменство ХІХ ст. Від Куліша до Винниченка : (нарис з новітнього укр., письменства) : статті / Микола Зеров. – Дрогобич, 2007. – С. 245–291.</p>
<i>Електронні ресурси</i>	<p>Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі: електронні ресурси в науці, культурі та освіті : (підсумки 10-ї Міжнар. конф. «Крим-2003») [Електронний ресурс] / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов, А. Г. Бровкін, І. А. Павлуша // Бібліотечний вісник – 2003. – № 4. – С. 43. – Режим доступу до журн. : <a href="http://www.nbu.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm">http://www.nbu.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm</a>.</p>